

HERMANN RÓBERT

A GÖRGEY-KÉRDÉS MAI ÁLLÁSÁRÓL¹

Gondolatok és megjegyzések Kosáry Domokos „A Görgey-kérdés és története” című kötete kapcsán

A magyar történeti köztudatnak vannak olyan gumicsontjai, amelyeken nemzedékek rágódtak, s hihetőleg fognak is rágódni. Olyan kérdések ezek, amelyeket nehéz érzelemmentesen, csupán a tények alapján megközelíteni. Éppen ezért racionalitás, érzelmi és erkölcsi szempontoknak a politikaiakkal történő keverése jellemzi tárgyalásukat. Érdekes módon, ahogy a jelenkor felé közelítünk, egyre több ilyen kérdéssel találkozunk. Az őstörténet többfajta megközelítését magyarázhatja az elbeszélő források szegénysége és megbízhatatlansága; a Mohács-komplexus leírható úgy is, mint a magyar nagyhatalom hirtelen – noha nem megmagyarázhatatlan – megszűnése fölötti csodálkozás. A polgári nemzeté válás korszakától, attól az időszaktól kezdve, amikor a szereplők már-már személyes ismerőseink lehetnek, viszont egyre nő az olyan jellegű kérdések száma, mint hogy mi lett volna, ha Széchenyi Kossuth fölé kerekedik híres vitájukban; ha Kossuth szebben beszél az újvidéki szerbek küldöttségével 1848. április 9-én; ha Lambergert nem lincselik meg a hajóhídon, ha Görgey nem ostromolja Budát, vagy nem teszi le a fegyvert Világosnál.

A Görgey-kérdés – némi képzavarral élve – az az állatorvosi ló, ami az ilyen történeti problémák összes lehetséges tünetét produkálja, az érzelem és az értelem konfliktusától a közvélemény és a tömegek politikai indítatású manipulációján át a tényszerű megközelítés és az erkölcsi példabeszédek feloldhatatlan ellentétéig. Megérte tehát, hogy Kosáry Domokos 1936-ban egyetemi doktori értekezésében – első megjelent kötetében – próbálta meg felfejteni a kérdés bonyolult szálait, s hasonlóképpen csak örülhetünk annak, hogy a Szerző közel hat évtized után újra elővette, kibővítette s alaposan átdolgozta könyvét. (Osiris-Századvég, Budapest, 1994. 388+388 o.)

Kosáry 1936-os kötetét a szakmai kritika egyöntetű elismeréssel fogadta. A szakmán kívüli kritikát két szélsőség, illetve egy szélsőség és egy másik szélső pólus jellemezte. A kiérdemesült függetlenségi publicista, Kacziány Géza érzelmi és tekintélyérvekkel támadta a szerzőt. A Görgeyt tisztelő Altmann J. Gyula pedig számon kérte rajta, hogy csak megírta, de nem oldotta meg a Görgey-kérdést.

Kosárynak és munkájának „jót tett” ez utóbbi szemrehányás. Az 1936-os kötet higgadt, távolságtartó, inkább leíró jellegű tárgyalását ebben az új kötetben szenvedélyesebb hangvétel jellemzi, s a Szerző nemcsak ismerteti a Görgey-kérdéssel kapcsolatos fontosabb történeti problémákat, de rendre állást is foglal bennük. A szenvedélyes hangvételt pedig az magyarázza, hogy – mint ez a II. kötet 22–23–24. fejezetéből kiderül – az 1936-os kötet és a téma meghatározó jelentőséggel bírt a Szerző életének elkövetkező két évtizedére. 1936-ban a Görgey-kérdés Kosáry számára csupán történeti probléma volt; 1994-ben, a kötet megjelenésekor saját sorsának része is.

Mennyiben új és más ez a kötet, mint az 1936-ban megjelent? Az olvasó röpké összehasonlítás alapján is meggyőződhet arról, hogy Kosáry nem csupán az elmúlt hat évtized historiográfiájának történetét illesztette a kötet végére, hanem a megelőző fejezeteket is alaposan átdolgozta és kibővítette. Az 1936-os kötet nyolc fejezetében foglaltakat itt huszonegy tárgyalja, ezen belül az első, Görgey 1848–49-es működését tárgyaló fejezet terjedelmében közel háromszorosára növekedett. De – amint ezt Kosáry az előszóban érthetően elégedetten állapítja meg – az 1936-os kötet fő konklúziói „alapjában véve ma is megállják helyüket”. (I. 7. o.)

Mik ezek a fő következtetések? Az első az, hogy Görgey „a magyar szabadságharcnak nem árulója, hanem kitűnő és a hazájához mindvégig hű hadvezére volt”, aki politikával „csak akkor foglalkozott, amikor a hadi helyzet szempontjából hibásnak találta a politikai vezetés egyes lépéseit, és azokat utólag, elkésve, sikertelenül próbálta korrigálni anélkül, hogy megkísérelte volna a politikai vezetést egy határozott ellenkoncepció jegyében magához ragadni”. A másik ilyen következtetés az volt, hogy „1848/49, a magyar forradalom és szabadságharc nagy történelmi fordulóját a maga bonyolult összefüggéseivel, amelyek közt meghatározó szerepe volt a nemzetközi politikai erőviszonyoknak,

¹ Egy előzetes megjegyzés: Kosáry ipsisilonnal írja Görgey nevét, jómagam az i-s írásmód híve vagyok. A Szerző iránti tiszteletből és a nyomda iránti kíméletből azonban, ebben az írásomban, magam is az ipsisilonos írásmódot használok.

képtelenség valami olyan kezdetleges mitológiává torzítani, amelyben a magyar vezetők, mint a gonosz és a jó megszemélyesítői küzdenek egymással, mintha alapvetően e párharcon múlt volna a küzdelem sorsa, és mintha az egyik – bármelyik – érdemeinek elismerése megkövetelné a másik lebecsülését és elítélését”. Végül a harmadik fő következtetés az volt, „hogy a szabadságharc megítélése, a Görgey-kérdés alakulása a közvéleményben maga is olyan történeti jelenségnek, folyamatra tekinthető, amely szinte diagramként jelezte a hazai politikai irányzatok mozgását, küzdelmeit. Téves értelmezései, negatív tünetei ugyanis általában abból adódtak, hogy közvetlenül függésébe került olyan politikai tendenciáknak, amelyek saját igazolásuk céljából igyekeztek a történeti múltat felhasználni, vagy éppen módosítani”. (I. 7–8. o.) Kosáry mindehhez még hozzáteszi, hogy az újabb kutatási eredmények „általában nem cáfolták, hanem – éppen ellenkezőleg – még egyértelműbben igazolták Görgeyről és szerepéről kialakított álláspontunkat”. Ehhez még kiegészítésként hozzáteszi, hogy az elemzés során nem az volt a fő kérdés, hogy Görgey személye és egyéni szerepe „mikor, mennyiben részestül reális, méltányos megítélésben, elismerésben és kritikában”. A fő kérdés, „amelynek felvetésére ez az eset csak tanulságos példa és jó alkalom”, az, hogy „történetírásunk, történeti látásunk és – szélesebb körben – társadalmunk történeti tudata mennyiben s miként tudott és tud a múlt realitásaival szembenézni. Aki ugyanis a múltat indulatilag közelíti meg, önkényesen, elfogultan, eltorzítva értelmezi, a valóságot és annak kritikai elemzését félretolva, az elkerülhetetlenül hajlamos lesz ugyanezt tenni a jelennel, és viszont”. (I. 9–10. o.)

Az első, Görgey 1848–49-es működését tárgyaló fejezet három alfejezetre oszlik. „A forradalom iskolája” című 1849 április végéig, a tavaszi hadjárat befejezéséig tárgyalja a kilépett cs. kir. főhadnagyból néhány hónap alatt honvédtábornokká avanzált fiatalember ténykedését. Kiemelendőnek tartja, hogy Görgey első hírlapi cikkét a Marcius Tizenötödike, a márciusi fiatalok radikális hangvételű lapja hasábjain jelentette meg, amivel „persze nem azt akarjuk állítani, hogy Görgey a pesti márciusi fiatalok lapjához tartozott”, csupán azt, hogy „Görgeyben volt egy radikális vonás, vagy olykor éppen indulat, amely a feudális nemesi úrhatnás és az arisztokrata gőg ellen irányult”, s ezt figyelembe véve, „cselekedeteit már most, pályafutása elején jobban megértjük”. (I. 19. o.) Kosáry megállapítja, hogy Kossuth figyelmét nem Zichy Ödön kivégzése hívta fel Görgeyre, s – Urbán Aladár tanulmánya alapján – figyelmeztet arra, hogy az ifjú őrnagy már 1848. szeptember 13-án felajánlotta szolgálatait Kossuthnak. 1848 őszi szereplésével kapcsolatban Kosáry is úgy véli, hogy a Lajta-menti táborban tartott október végi haditanácsokon, a cs. kir. főszereg beérkezése után, Görgey először ellenezte a határ újabb átlépését, majd – Kossuth érveinek hatására – az újabb haditanácscon a támadás mellett voksolt. (I. 23–24. o.) Az 1848 november–decemberi hadseregszervezés során Görgey – jobb meggyőződése ellenére – engedett Kossuth véleményének, s a kordonszerű határvédelmet választotta az összpontosítás, s a csapatok így történő kiképzése helyett. Emellett 1848. november 11-én az OHB-hoz írott levelében gyakorlatilag Kossuth diktátorra tételét javasolta. (I. 26. o.) Az 1848. december 30-i móri csatával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy Görgey nem terhelte felelősségét Perczel vereségéért. (I. 29.) Itt meg kell jegyeznünk, hogy Jellačić csapatai nem voltak „sokszoros túlerőben”, hiszen létszámban és tüzérségben a bevetett két dandár nem múlta felül Perczel hadtestét; a katasztrófális vereséget a magyar csapatok rossz felállítására és Ottinger nehézsúlyosságának elsöprő rohama okozta.

A váci nyilatkozatról Kosáry megállapítja, hogy annak politikai tartalma lényegében egybevágott Kossuth akkori álláspontjával. Kossuth neheztelését az vívta ki, hogy Görgey nyíltan – és sokszor igazságtalanul – bírálta az OHB (és így Kossuth) katonai jellegű intézkedéseit. (I. 31. o.) A január 2-i haditanácscon előterjesztett haditerv és Görgey téli hadjárata is elérte a célját, hiszen „lekötötte, megosztotta az osztrák főerőket, és időt adott Debrecennek arra, hogy az új csapatokat a Tiszánál összpontosítsa”. Ekkor már „lehetőség nyílt arra is, hogy a magyarok ellentámadásba menjenek át az ország szívéig szállva tartó császári sereg ellen”. (I. 34. o.) Kossuth először Görgeynek szánta a fővezerséget, de aztán úgy döntött, „hogy mást, számára megfelelőbbet keres helyette, őt meg leváltja, illetve az újnak alárendeli”. (I. 34. o.) A leváltással kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Görgey 1848 novemberi fővezéri kinevezése gyakorlatilag hadtestparancsnoki kinevezés volt, s csak a sereg növekedése révén vált hadseregszervezővé. De 1849 februárjában Görgey már ismét csak hadtestparancsnok volt. A Dembiński kinevezését tudató hadügyminiszteri rendeletet sem azért fogadták felháborodással a feldunai hadtest tisztjei, mert az a sereget „VII. hadtestként osztotta be

Demiński fővezérsége alá" (I. 37. o.), hanem azért, mert ezt a hadtestet csupán egyetlen (XVI.) hadosztályként tüntette fel, ellentétben a többi, 2–4 hadosztályra osztott hadtesttel.²

Kosáry szerint Demiński „alkalmazása magas szinteken, szabadságharcunk nagy tévedései közé tartozott”, s – az orosz nagyhatalom várható reagálása miatt „politikai veszélyt is rejtett magában”. (I. 36. o.) Demiński fővezérsége után Kossuth és Görgey között ismét helyreállt a jóviszony, s ez mindkettőjük 1849 március–áprilisi megnyilvánulásaiból látszik. A tavaszi hadjárat pedig azt is megmutatta, hogy Görgey nem csak retirálni, de támadni is tud. A hadjáratral kapcsolatban néhány nyomdakhibán kívül (IV. hadtest III. helyett, április 3., április 4. helyett) meg kell jegyeznünk, hogy Windisch-Grätz a tápióbcsei ütközet után nem ismerte fel, „hogya a magyar [fő]sereg merre mozog”, s nem ezért került el a bekerítést; hanem azért, mert fogalma sem volt arról, hogy honnan kell várnia a magyar főerőket, s inkább visszavonult Isaszeg és Gödöllő környékére. (I. 46–47. o.)

Közölte-e Kossuth Görgeyvel a függetlenségi nyilatkozat tervét, s ha igen, milyen formában? Kosáry szerint kétségtelen, hogy beszéltek egymással a tervről, de a beszámolóik ellentmondásossága miatt megállapíthatatlan, hogy pontosan mi hangzott el e beszélgetésen. Valószínűnek tűnik azonban, hogy Görgey korántsem figyelmeztette Kossuthot olyan határozottan egy ilyen lépés kedvezőtlen következményeire, mint emlékirataiban állítja, annál is inkább, mert „érzelmeinek a nemzeti függetlenség ügye amúgy is megfelelt”. Kosáry szerint azonban Kossuth a tervet nem közölte határozott formában a többi tábornokkal, s Görgey maga sem sejtette, hogy Kossuth négyszemközt előadott tervét „máris követi a politikai akció”. (I. 46–47. o.) Mindez egybevág azzal, amit Görgeynek a trónfosztási határozat vétele utáni reagálásáról tudunk. (I. 56–58. o.)

Erre mutat Görgey két, április 9-én Gödöllőn, illetve 10-én Vácott kibocsátott felhívása. Az elsőben, amelyet Windisch-Grätzhez intézett a magyar hadifoglyok ügyében, s amelyet aztán Léván „A magyar hadsereg főparancsnoka a néphez” címmel ki is nyomtatott, így fogalmazott: „Magyarország készen áll élethalálrai harcra, mert a nép hosszúútjából kifogyott, mellyel eddig enyomói iránt viseltetett”. A második, „a vitéz magyar sereghez” szóló felhívásban pedig így fogalmazott: „Nagy dolgok történtek már, még nagyobbaknak kell történniök, hogy szép hazánk igazán szabad és szerencsés legyen”. Ez utóbbi kitétel pedig arra is utalt, hogy Görgey elfogadható célnak tartotta az ország függetlenségének kivívását, de ennek deklarálását csak a teljes katonai győzelem után vélte célszerűnek.³

Kosáry szerint Görgey saját érzelmeit jól mutatta a Marcius Tizenötödike irányítóhoz április 7-én írt, a lap által 10-én közölt levele is, amely „már közvetlen tegező hangnemével is – világosan jelezte, hogy ő az ifjú radikálisokkal közeli, egyetértő, személyes kapcsolatban áll.” (I. 49. o.)

Véleményem szerint az említett cikk szerzője nem Görgey, hanem a Kossuth környezetében tartózkodó, az egész tudósítást aláíró Csernátóni Lajos. A két levél ugyanis nem válik el egymástól a tipográfiai szempontból igen egyértelmű lap hasábjain. A szövegben egyetlen passzus sem utal Görgey szerzőségére. Csernátóniéra annál inkább. „Nem vagyok képes két sornyi eszme láncolatot leírni. Hiába nagyon közel vagyunk Pesthez, hova, tudod, sok mindenféle érdek vonz”. Nem a fővezér beszámolója, hanem a fővárosi közönségtől elszakadt hírlapíró sóhaja ez.

A félreértést az okozhatta, hogy a „Seregünknek ma a következő napiparancsa volt:” szöveg után belső idézőjelben a következő szöveg szerepel: „Előre minden áron! Éljen a haza! Görgey”. Kossuth e napon az OHB-hoz írott jelentésében pedig a következőket olvashatjuk: „De vezéreink s e vitéz hadsereg nem ismernek fáradtságot, (...) – holnapra is azon jelszavuk van, amely tegnap volt, s e szó: „előre”.

Csernátóni szerzőségére utal a szöveg egy másik helye is: „Windisch-Grätz és vazaljai még ma reggel *ugyanaz szalonban voltak*, melyben jelen soraimat írom, *még helyük sem hűlt meg jóformán*”. Erre rímel a szintén Kossuth jelentésében szereplő következő kitétel is: „Késő éjjel van, s én fáradtan, de nyugodt kebellem *azon nyoszolyában hajtom álonra fejemet, melyből ma reggel riadva szökött ki Windisch-Grätz...*”⁴ A tévedés egyébként nem Kosárytól származik; Mód Aladár volt az, aki 1948-as

2 Nagy László – Rohonyi Gábor – Tóth Gyula (szerk.): Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. A vonatkozó részt összeállította Barta István. Bp., 1955. 142–143. o.

3 Mindkettőt közli nyomtatásban és hasonmásban *Tragor Ignác*: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908. 136., 167–169. o.

4 *Kossuth Lajos* összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. (S. a. r. Barta István) Bp., 1953. 839. o.

tanulmányában idézte a tudósítás első felét azzal a kommentárral, hogy „a győzelemsorozat nyomán feltámadó általános lelkesülésig Görgeyt is magával ragadta”.⁵

A második alfejezet „A siker határai” címet viseli, s a trónfosztástól Komárom elhagyásáig ismerteti az eseményeket. (1849. július 12–13.) Kosáry előbb a trónfosztási és függetlenségi határozat megszületésének körülményeit vizsgálja, s felhívja a figyelmet arra, hogy Kossuth április 14-i beszédében milyen visszafogottan és röviden nyilatkozott a korábban annyira dicsért Görgeyről. (I. 51. o.) Értékelése szerint a Függetlenségi Nyilatkozat sem bel-, sem külpolitikai célját nem érte el, hiszen Kossuthnak a békepártot sem sikerült általa visszaszorítania, s a Magyarország függetlenségének elismerését sem elérnie. Kosáry egy – véleményem szerint igen elgondolkodtató – értékelést fogalmaz meg. Eszerint Magyarország a nyugati hatalmaktól függetlenségének elismerését csak abban az esetben remélhette, ha azt ténylegesen kivívta. Addig legfeljebb diplomáciai közvetítést várhatott tőlük. Ami nem jelenti azt, hogy a békepárti politika nagyobb sikerrel járhatott volna, bár ezt nehéz lemérni, mert „éppen a magyar sikerek idején, nem történt a magyar politika oldaláról semmi olyan hivatalos kísérlet, ami (...) jelzi elvi készségét a megegyezésre a nemzetközi politika nyilvánossága előtt, a nagyhatalmak létező érdekeire apellálva”. (I. 55. o.)

Kosáry szerint Görgey a trónfosztás hírének megérkezése után nem szítani, hanem csillapítani igyekezett tisztikarát. Buda ostromával kapcsolatban úgy véli, hogy az adott erőviszonyok mellett a Bécs elleni támadás sikerének aligha voltak reális esélyei; s még ha Bécs elfoglalása be is következik, ez nem jelentette volna a magyar forradalom nemzetközi pozíciójának javulását. Kossuth és Görgey között azonban Buda ostroma idején történt visszavonulásának tervére; Görgey szerint a békepárti képviselők kiabálták: „Nem kell karduralom!” Kosáry szerint a két beszámoló a találkozónak nem ugyanarról a szakaszáról szól. Tehát: „Kemény valóban szondírozta Görgeyt, aki azonban a katonai államcsíny esetleges rossz következményeit oly túlzott színekkel esetelte, hogy azok ellen a jelenlevők valóban tiltakoztak”. Hangsúlyozza, hogy Görgey és a képviselők találkozására „sem valami bizalmas ülésen, zárt ajtók mögött került sor, hanem egy klubszerű helyiségben, ahol jöttek-mentek mások is”, köztük Mészáros Lázár, Dembiński barátja és Görgey ellensége, és Horváth Mihály püspök, vallás- és közoktatásügyi miniszter is. (I. 69–71. o.)

Mindezzel kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy a fegyveres államcsíny terve – amelyet a békepártiak és Klapka május 7-én (vagy az azt követő napokban) egyeztettek, s amely Görgey és a békepártiak tárgyalásán is felvetődött, gyökeresen eltérő helyzetben született, s június elejére kivitelezhetetlenné vált. Egyrészt, május 7-én még sem a politikusok, sem a katonák nem számoltak az újabb orosz intervencióval; június elején már igen. Ebben a helyzetben a polgárháborúval fenyegető államcsíny kész öngyilkosság lett volna. Másrészt, 1849 május elején az államcsínyt a Debrecenben és környékén állomásozó csapatokkal is végre lehetett volna hajtani; május 16. után azonban Hatvani Imre abrudbányai veresége miatt Debrecen környékéről minden mozdítható csapatot Zaránd megyébe küldtek. Június elején csak a frontokról lehetett volna csapatokat Debrecenbe irányítani; aminek egyébként értelme sem lett volna, hiszen már megkezdődött a kormány és a parlament Pestre költözése.

Kosáry ismerteti a különböző haditerveket, s kiemeli, hogy az orosz beavatkozás után egyedül Görgey június 26-i haditerve kecsegtetett a siker reményével. Katona Tamás kutatásai alapján ismerteti Görgey állítólagos „engedetlenségének” és leváltásának történetét. Tehát: Görgey június 30-án 939. (nem 339.) számú levelében közölte, hogy továbbra is Komárom környékén akarja összpontosítani csapatait, majd a szegedi összpontosításról szóló döntés vétele után 940. (nem 340.) számú levelében megígérte a levonulást. Kossuth azonban fordított sorrendben kapta meg a leveleket, s a másodikként

5. *Marczius Tizenötödike*, 1849. április 10. No. 49. L. *Mód Aladár*: Pártharcok és a kormány politikája 1848–49-ben. In: *Forradalom és szabadságharc 1848–1849*. Bp., 1948. 132–133. o., majd *Kosáry Domokos*: A forradalom és szabadságharc sajtója, 1848–1849. In: *Kosáry Domokos–Németh G. Béla* (szerk.): *A magyar sajtó története, 1849–1867*. II/1. k. Bp., 1985. 256. o.

kapott, de elsőként írott levelet az elsőként kapott, de másodikként írott levélben foglalt ígéret visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeyt a fővezérségről. (I. 75–78. o.)

Ezt követi a leváltás utáni huzavona, az ehhez kapcsolódó sajtóvita, a Marcius Tizenötödike betiltásának ismertetése. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni: elképzelhető, hogy az a június 27-i – Szemere által ellenjegyzett – kormányzói rendelet, amely július 7-én a betiltás alapjául szolgált, eredetileg Görgey támogatását célozta. E rendelkezés szerint „a haza ellenségeinek hírlapjaink adják a leghitelesb s leggyorsabb tudósításokat, azok teszik a leghasznosb szolgálatot”. Példaként hozta fel, hogy egy lap az egyik fő erőd helyőrségéről közölt tudósítást, egy másik „egy tábornok magánlevelét közlé, melyben a parancsnoksága alatti hadtest van elősorolva”. Az előbbi az Esti Lapok (azaz a békepárt lapja) volt, amely június 26-án közölte a pétervárad-i őrség létszámát. Az utóbbi a „Vierzehnte April”, mely június 27-én Perczel Bemhez írott levelét közölte. A levélben Perczel ármányról és hazugságról beszélt leváltásával kapcsolatban, s felajánlotta szolgálatait Bemnek azzal, hogy kész az ő fővezérlete alatt szolgálni. Ezt a közlést még *aznap* átvette a Marcius Tizenötödike is. Ez gyakorlatilag nyílt hadüzenet volt Görgeynek. Kossuth és Szemere gyors reakcióját az is magyarázhatná, hogy Ludvig Jánost, a főserég kormánybiztosa éppen az „Opposition” korábbi agitációjára hivatkozva június 25-én írt Kossuthnak: „Meg ne engedd, hogy Görgey most irkafirkák által elkedvetleníttessék; ellensége is meg fogja vallani, hogy a hadsereg élén most más nem állhat, s őtet arra kénytetni, hogy vagy Perczelt, vagy Dembińskit hadak vezényletével megbízza, annyi volna, mint intézkedéseiben akadályt tenni.”⁶

Még két kiegészítést tennék. Az egyik: a Görgey leváltását tudató kormányzói rendelet ugyan július 2-án megérkezett Komáromba, de azt Ludvig János és Ujházy László titokban tartották, s a táborban csak július 4-én terjedt el a híre. (I. 79. o.) A másik: Pálffy Albert cikkében nem a győri (június 28.), hanem a komáromi (július 2.) csatára hivatkozott. (I. 82. o.)

A harmadik alfejezet „A katasztrófa árnyékában” címmel az utolsó hónap történetét tárgyalja. Megállapítja, hogy Görgey újabb felvidéli hadjárata időt nyert a Délvidéken összpontosított magyar főseregnek arra, hogy feltartsa, esetleg megverje Haynau seregét. Ismerteti Szemere és Kossuth levélváltásait, az országyűlésen lezajlott fővezéri vitát, Kossuth kísérletét a fővezérség átvételére. Részletesen szól Görgey és az oroszok tárgyalásairól. Megállapítása szerint az adott helyzetben ugyan tökéletesen érthető volt az, hogy Görgey és a kormány minden apró lehetőséget ki akart használni, de ez azzal a veszéllyel járt, hogy „az apró kis remény (...) megalapozatlan várakozásokat kelt, minden eredeti szándékától függetlenül, mások, sokak szívében”. (I. 94. o.) A debreceni ütközet, az oroszokkal folytatott újabb parlamentáris leírása mellett röviden ismerteti a déli főseregnél történeteket, s megállapítja, hogy Dembiński célja a Temesvár felé vonulással a török területre vonulás volt. A temesvári csatával pedig lényegében eldőlt a szabadságharc sorsa.

Az 1849. augusztus 10–13. közötti négy nap történetének 12 oldalt szentel a Szerző, tehát az egész fejezet egytizedét. Az aprólékos tárgyalásmódot az indokolja, hogy itt a legtöbb a korábbi irodalomban a zavar és az ellentmondás, s a kérdések egy részét valószínűleg sohasem lehet teljesen tisztázni. Kosáry szerint augusztus 10-én Aradon két szakaszban folyt le a minisztertanács. Az elsőben az oroszokkal folytatott tárgyalások eredményeit és az újabb magyar ajánlatot tárgyalta a testület, a második szakaszban a fővezérség kérdéséről volt szó. Már ekkor szóba került az oroszok előtti fegyverletétel lehetősége. A minisztertanács után, az esti órákban került sor Görgey és Kossuth utolsó személyes találkozására. Kosáry itt lényegében elfogadja Görgey leírását a találkozóról, s sem itt, sem később nem foglalkozik azokkal az ellenérvekkel, amelyeket Varga János és Hanák Péter 1973-ban megfogalmaztak. Véleményem szerint e mellőzés jogos, hiszen Varga és Hanák legfőbb ellenérve az volt Görgey leírásával szemben, hogy más források nem szólnak arról, miszerint Görgey szóba hozta volna a fegyverletétel lehetőségét. A Vörös Antal iratai között ránkmaradt augusztus 10-i minisztertanácsi határozat szövege viszont egyértelműen bizonyítja, hogy a kormány már a temesvári vereség hírének megérkezése előtt számolt az oroszok előtti fegyverletétellel, mint végső lehetőséggel. A forrásokban azonban kétségkívül van egy ellentmondásos, ti. a hatalom átadásával kapcsolatos okmányokban szó esik „a kívánt, s közös hazánk jövőjét biztosító cél”-ról, a „siker reményéről”, „szegény hazánk nemzeti státuséletének” megmentéséről, jövőjének biztosításáról. Az ellentmondásnak van egy magyarázata, amellyel Görgey emlékiratai és Szemere naplója szolgálnak. Ti. a kormány és Görgey továbbra is reménykedett abban, hogy az orosz fővezérséghez küldött második államiratra pozitív válasz érkezik, s akkor a harmadik, a koronát immár nyíltan felajánló államiratot is el lehet küldeni. Ettől még a temesvári

⁶ Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai 34/499. (A továbbiakban: HL 1848–49). A vonatkozó részt közli *Steier Lajos*: Haynau és Paskievics. Bp., é. n. 70–71. o.

vereség után a katonai ellenállás esélyei megszűntek, s a fegyverletétel kikertülhetetlen volt. Csakhogy, a kormány lemondásának napján Szemere magával vitte a koronázási ékszereket, s ezzel Görgeyt az alkudozás minden további lehetőségétől megfosztotta. Nem arról volt tehát szó, hogy Görgey jobb lehetőségekkel kecsegtette volna Kossuthot és a kormányt, mint amilyenekben maga hitt, hanem arról, hogy pozitív orosz válasz esetén a katonai ellenállás esélytelensége ellenére is lehetségesnek tartotta valamilyen politikai eredmény elérését. Görgey kiáltványának az a kitétele pedig, hogy „harccal vagy békés úton” mindent meg fog tenni az országért, amit lehet, csupán annyit jelentett, hogy az oroszokkal történő megegyezés lebonyolítása érdekében vissza fogja venni az osztrák csapatok esetleges támadását.⁷

Kosáry hangsúlyozza, hogy a temesvári csata után a további katonai ellenállás csak fölösleges vérontást okozhatott, s az adott helyzetben – a sok rossz megoldás közül – a legjobbnak még mindig az oroszok előtti fegyverletételt tartja. Görgey ezután augusztus 11-én a hadsereg kb. 80 tábornokából és törzstisztjéből álló haditanácsa előtt ismertette az oroszok választát: tárgyalni csak a feltétel nélküli fegyverletételről hajlandók. A forrásokban persze itt is sok az ellentmondás. Egyes emlékiratok szerint a haditanács már az orosz választ hozó Poeltenberg és Beniczky visszaérkezése előtt döntött; más források szerint maga Beniczky és Poeltenberg is részt vett a haditanácson. Elképzelhető persze az is, hogy Aradon két haditanácsot tartottak; egyet szűk körben, a követek visszaérkezése előtt, egyet pedig utána. Görgey fennmaradt beszéde ugyanis már utal arra, hogy a tárgyalások eredménytelenül zárultak; s a haditanács e beszéd után döntött a fegyverletétel mellett. A továbbiakban Kosáry a magyar és orosz emlékiratok alapján ismerteti a fegyverletétel történetét. Elemzését azzal zárja, hogy a fegyverletétel pillanatában két kép élt Görgeyről a reá gondolóknak. „Az egyik a hős hírví hadvezéré, akitől végig az ország megmentését remélték”. A másik kép, az árulóé, a Kossuth–Görgey ellentét következménye volt. „Ez a második kép mint árnyék kísérte Görgeyt utolsó útján, serege élén. S amint a küzdelem elbukott, sőtét homállyal takarta el az elsőnek fényes vonásait.” (I. 114. o.)

A fejezet ilyen részletes ismertetését azért tartottam szükségesnek, mert azt a monográfián belüli önálló monográfiának tekintem. Kosáry – akárcsak az 1936-os kiadásban – nem a hadvezér Görgeyre volt kíváncsi, hanem arra a bel- és külpolitikai erőtérre, amelyben a tábornok működött. A Görgey 1848–49-es működésével kapcsolatos vitás kérdéseknek jóval szélesebb körét (és sokkal meggyőzőbben) tárgyalja, mint Pethő Sándor és Julier Ferenc, vagy Pusztaszeri László monográfiái. Az eddigi irodalomból csupán Katona Tamásnak Görgey emlékirataihoz írott bevezető tanulmánya mérhető össze vele.

A második fejezet „Az emigráció és a külföld. Kossuth múltszemlélete” címmel Kossuth 1849. augusztus 11. utáni, Görgeyvel kapcsolatos nyilatkozatait, a vidini levél születését, az árulási vád „kidalgozását” mutatja be. Kosáry szerint Kossuth tudatában volt annak, hogy Görgey kénytelen lesz letenni a fegyvert, s az árulási vádhoz azért folyamodott, mert 1849 szeptemberében úgy látta, van esély a küzdelem folytatására, a nyugati nagyhatalmak beavatkozására. A vidini levélnek, ami rövidesen a legtöbb világnyelven, s megcsontkítva, de a Görgeyre vonatkozó vádakat tekintve teljesen magyarul is megjelent, óriási szerepe volt abban, hogy Görgey árulását hihetővé tegye. Kosáry értékelése szerint az emigráns irodalomban Görgey „oly gonosz, emberi erőt s képzeletet szinte meghaladó démoni lényvé változott, aki magáért a szándékos rombolásért képes ártani”. (I. 147. o.) A fejezet meggyőzően mutatja be, ahogy az eleinte taktikai jellegű árulási vádból Kossuth múltszemléletének meghatározó eleme vált. Hiszen a vidini levél azt a célt szolgálta, hogy a nyugati hatalmaknak bebizonyítsa: a magyar nemzet küzdelme nem önnön gyengesége miatt ért véget vereséggel, hanem azért, mert Görgey visszaélt a belé helyezett bizalommal. A közzététel időpontjában viszont már kiderült: a nagyhatalmak beavatkozására várni nem lehet, s Kossuth ennek ellenére ragaszkodott ehhez a rémmséhehez.

A 3. fejezet a szabadságharc angliai visszhangjával, s az emigráció ottani vitáival foglalkozik. Kosáry itt ismerteti Klapka és Thaly Zsigmond emlékiratait, Pulszkyné és Beck Vilma memoárjait. A 4. fejezet az amerikai visszhanggal foglalkozik, különös tekintettel Kossuth amerikai körútjára. Kitér az árulási vád amerikai analógiáira (Arnold tábornok) is. Itt ismerteti – többek között – Mészáros Lázár, Perczel Miklós, Fiala János, Prágay János, Figyelmessy Fülöp emlékezéseit is. Az 5. fejezet a franciaországi reagálásokat ismerteti, s több, Franciaországba emigrált lengyel, így Dembiński, Wysocki, Bulharyn emlékiratait is itt tárgyalja. Kosáry – Borus József kutatásai alapján – kiigazítja 1936-os kötetének azon állítását, mintha Dembiński emlékiratai már 1849-ben vagy 1850-ben megjelentek volna, s – szintén Borus alapján – megállapítja, hogy az Alfons F. Danzer – féle 1873-as kiadás sem Dembiński, hanem inkább Danzer

7 *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben.* (S. a. r. Katona Tamás) II. k. Bp., 1988. 399–400. o.; (*Szemere Bertalan:*) Naplóm. Száműzetésében írta – Pest, 1869. I. k. 198–199. o.

szövegét tartalmazza. Ebben a fejezetben foglalkozik a kormány lemondásáról Szemere, Batthyány Kázmér, Vukovics és Horváth Mihály között lefolyt vitával, Szemere, Batthyány Kázmér és Mednyánszky Cézár emlékirataival. „Német irodalom. Az első évek” címmel a 6. fejezet Marx, Engels, Arthur Frey, Julian Chownitz, Adolf Schütte és más publicisták művei mellett Czetz János, Pataky (Piringer) Mihály, Teofil Lapinski, Nedbál Ignác, Szillányi (Sztójkovics) Péter, Üchtritz Emil, Philipp Korn, Klapka és Jósika Miklós műveivel foglalkozik. Jósikánál azonban nem forgatta a Jósika Fejérváry Miklóshoz írott leveleit és emlékalbumát tartalmazó kötetet, noha a levelek egy részét korábbi közlések alapján felhasználta.⁸ A 3–6. fejezet tehát annak a közel három évnek a nyugati irodalmát tárgyalja, amikor a magyar szabadságharc nagy érdeklődést váltott ki az ottani közvéleményben. Kosáry megállapítása szerint „e pár év alatt Görgey árulása” széles nemzetközi mezőnyben elterjedt az Újvilágtól Oroszországig”. (I. 239. o.)

Az elemzés módjával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy ez az országok szerint történő tárgyalás nem mindig szerencsés. Klapka emlékiratainak két változata pl. két különböző fejezetben kap helyet. Dembiński, Bulharyn, Mészáros, Perczel Miklós – és részben Wysocki – még Törökországban kezdték meg emlékirataik kidolgozását, s ezért olyan sok bennük Görgeyvel kapcsolatban a szinte szöveg szerint azonos leírás. Talán szerencsésebb lett volna ezeket együtt tárgyalni. További problémát jelent, hogy pl. Mészáros Lázár bizonyíthatóan használta Mészáros Károly és Szilágyi Sándor itthoni, 1849–1850. évi publikációit, Fiala János pedig Görgey emlékiratait.

A 7. fejezet (A magyar közvélemény Világos után) az itthoni árulási vád születésével, Görgey orosz fogságával és megkegyelmeztetésével, s az 1850-es évek elején született hazai emlékiratokkal, védőiratokkal és feldolgozásokkal foglalkozik. Spontán módon keletkezett-e a közvéleményben az árulási vád, mint Kossuth és hívei hirdették, vagy Kossuth vádjai sütötték az árulás bélyegét Görgeyre, mint a Görgey-pártiak vélték? Kosáry szerint a döntő Kossuth fellépése volt, ám a vád „sikeréhez” hazai tényezők is hozzájárultak. Így magának a forradalomnak a sajátos légköre, amelyben a közvélemény „eleve hajlott arra, hogy a bajok mögött ott is árulást keressen, ahol más tényezők okozták a nehézséget”. (I. 246. o.) Ehhez járultak a szabadságharc utolsó szakaszában Kossuth nyilatkozatai, majd – ellenkező előjellel – az a szinte csodaváró hangulat, ami Görgeyvel kapcsolatban a közvéleményben élt. A fegyverletételt és a megtorlást követő csalódás pedig szinte 180 fokos fordulatot okozott. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a közvélemény tényleges árulások révén 1848 ősze óta kondicionálva volt erre a megközelítésre. Gondoljunk csak a délvidéki és erdélyi cs. kir. felső vezetés októberi átállítására, az 1849 januári tömeges leköszönésekre, Eszék feladására.

A fejezetben Kosáry szinte napról napra rekonstruálja azt a folyamatot, hogy a magyar tisztikarnak adandó kegyelemből egyedül a Görgeynek adandó amnesztia valósult meg, s ahogy Görgey felszólította a mozgó seregek és a várak parancsnokait a fegyverletételre. Arad feladásával kapcsolatban megvédte Görgeyt Pach Zsigmond Pál védjártól, ti. hogy Damjanich Görgey felszólításának hatására adta át a várat feltétel nélkül az oroszoknak. Itt ismerteti az aradi haditörvényszék előtt elhangzott vallomásokot, Leiningen-Westerburg Károly emlékiratait. Ezt követik az árulási vád első hazai megfogalmazásai, Vörösmarty, Bajza versei, a védelem első jelentkezése, Szász Károly, Tisza Kálmán versei.

A költészet termésénél érdemes utalni néhány, Kosáry által nem említett költeményre is. Így Vajda Jánoséra (Búcsú), aki az árulás „rút kígyóját” okolja a haza pusztulásáért. „Nem átkoz ő, mert hasznodat vevé, / s folytatja másutt átkos vegytanát” – írja Görgeyről. Petőfi István, a költő öccse így írt a „dicső hős sereg”-nek szóló költeményében: „Megcsalt, kibén hittél, / Kit istenítettél, / Eladott tégedet, / Hazádat s nemzetét”. Arany János „Koldusének”-ének első fogalmazványában „Önző, szenvedélyes, áruló vezérek”-nek tulajdonította, hogy „az erőt ásta benső féreg”. Bajza József „Reménydal” című verse Kossuth vidini levelének szellemében vallja: „Trónja ingott Osztriának / És császára reszketett; / Elveszendő, ha orosznál / Nem koldul segédkezett; / Elveszendő még így is, ha / Fővezérünk nem galád, / S megveretlen seregének / Fegyverét nem adja át”. Ennél is érdekesebb azonban a folytatás: „Ily gyáván vezett Komárom, / Pétervárad és Arad. / S többé a magyar kezében / Egy erősség sem maradt.”⁹ Ez a versszak ugyanis arra utal, hogy a magyar közvéleményben eleinte több szála létezett az árulási vádnak, s hogy a megadásnak – történjen az feltétellel vagy feltétel nélkül – egyaránt negatív tartalma volt. Ez megfigyelhető a délvidéki hadsereg felbomlásáról szóló emlékiratokban, amelyekben gyakran esik szó Vécsey Károly árulásáról, vagy a Komáromi feladását tárgyaló egyes emlékiratokban is.

8 „Idegen, de szabad hazában”. (Szerk.: *Kokas Károly és Szajbély Mihály*.) Bp., 1988.

9 Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. An. lit. 1907.

Mindez pedig megerősíti Kosáry következtetését: a Görgeyvel kapcsolatos árulási vádnak Kossuth állásfoglalása adott igazi nyomatékot.

A kérdés népköltészeti tükröződéséről Kosáry úgy véli, „a hős és az áruló nagy ellentéte termékeny talajra lelt a tragikus mesejátékot kedvelő népi fantáziában”, s a későbbiekben az árulási vád „a felsőbb társadalmi rétegekből állandóan leszűrődött”. (I. 267. o.)

Féltreérthető az, amit Kosáry Tóth Kálmán Görgey-verséről ír. Szerinte ugyanis Szász Károly Görgeyt védelmező verse hatására Tisza Kálmán „tollat ragadott és Görgey védelmében szinte verset írt. Hasonlóan reagált Tóth Kálmán, aki véleményét közölte Szilágyival”. (I. 273. o.) Csakhogy Tóth Kálmán hivatkozott levele mellett egy Görgeyt hazaárulóként elátkozó vers található. A vers azért is érdekes, mert azt Bisztray Károly korábban, Sárosi Gyula műveinek kritikai kiadásában Sárosi verseként közölte, megjegyezve, hogy a szövegnek csak egy 1902. évi debreceni nyomtatvány-kiadása van, s kézirata ismeretlen. Bisztray sem vonta azonban kétségbe azt, hogy a verset Sárosi írta. Ez már csak azért is hihetőnek tűnt, mert Sárosi Görgeyről nem csupán az Aranytrombitában írt (dicséző hangon), hanem a fegyverletétel után és az Újépületben több versben is árulónak nevezte Görgeyt. (Bujdosó, A honvéd álma, Drótos tót, Verhőr, Babylon imája).¹⁰

Ebben a fejezetben ismerteti a Szerző Heinrich Levitschnigg, Szilágyi Sándor, Birányi Ákos, Korányi Viktor gyűjteményes köteteit, illetve összefoglalóit, a magyar emlékiratok közül Jókaiét, Karsa Ferencét, Vukovics Sebőét, majd a hadbíróóság elé állított képviselők közül Kemény Zsigmond, Kazinczy Gábor és Kovács Lajos, a minisztereké közül Duschek Ferenc védőiratát. Kovácsnál azonban nem a hadbíróvánszéki védőirat, hanem 1883-as röpirata alapján rekonstruálja álláspontját, Duscheknél pedig nem az F. Kiss Erzsébet által közzétett teljes szöveget, hanem Steier Lajos ismertetését használta. Következetlen megoldás az is, hogy „pártszimpátiája” alapján itt ismerteti Hunfalvy Pál 1848–49-es naplóját, a szintén békepárti Pálffy János jellemrajzai viszont a 9. fejezetbe kerültek. A békepártiak írásai közül említi még Kemény „Forradalom után” c. röpiratát és Csengery Kossuth-jellemrajzát; utóbbinál viszont nem szerepel az az érdekes és emlékirat-szerű levél, amelyben a békepárt Kossuthhoz, Szemeréhez, Görgeyhez fűződő kapcsolatáról, Kossuth vidmi leveléről mondja el a véleményét.¹¹ Ez a fejezet ismerteti az aradi és olmuízi börtönökben született katona-emlékiratokat, majd a hivatalos osztrák munkákat is.

A 8. fejezet Görgey száműzetésének első éveit és emlékiratának születését, a 9. az emlékiratok visszhangját foglalja össze. Kosáry itt a bécsi Staatsarchívban és a budapesti Hadtörténeti Levéltárban folytatott kutatásai alapján az eddigi irodalomban olvashatóknál pontosabb és megbízhatóbb képet ad a tábornok életének 1856-ig terjedő időszakáról, s több ponton is kiegészíti Görgey István adatait. Az emlékiratokat nem tartja hibátlan alkotásnak, megállapítja, hogy Görgey utólag alakít bennük saját korábbi politikai álláspontját. Kíméletlenül bírálja Kossuthot és az emigránsok egy részét, de nem tesz engedményt az őt fogvatartó hatalomnak sem, amikor Ausztria bosszúállását, vagy egyes osztrák tábornokok 1848–49-es ténylekedését bírálja.

„Az új nemzetközi válság” című 10. fejezet a Görgey-kérdés 1859–1861 közötti, az olasz egységgel együttműködni próbáló magyar emigránsok legitimációjában játszott szerepét taglalja. Itt foglalkozik Charles-Louis Chassin és Irányi Dániel közös kötetével, Rüstow hadtörténeti összefoglalójával s itt említi sommásan néhány újabb osztrák munkát is. Ezek közül csupán egyet hiányolhatunk, Balthasar Simunich 1861-es emlékiratát, amely amely egy odavetett mellékmondatban igen tehetséges hadvezérnek nevezi Görgeyt.¹²

Krimiszertű címet (A besúgó vádaskodik) visel a 11. fejezet. Ebben Asbóth Lajosnak, 1849-ben honvédezedesnek és hadtestparancsnoknak, 1862-től az osztrák titkosrendőrség ügynökének emlékiratait ismerteti. Megállapítja, hogy a mű csak részben Asbóth munkája; mintegy felét olyan utólagos hadműveleti naplók alkotják, amelyeket az aradi várbörtönben rágoskodó honvédtisztek hadtörténeti „munkaközössége” dolgozott ki 1849–1851 között. Ehhez még érdemes hozzátennünk, hogy Asbóth közölte először a kormány 1849. augusztus 11-i lemondására vonatkozó leveleket, Kossuth augusztus 12-i, Görgeyhez intézett levelét, Avram Iancu augusztus 3-i levelét; tehát olyan okmányokat, amelyek Kossuthnak Vörös Antal által kezelt iratai közé tartoztak. Asbóth ezeket (vagy másolatukat) csak Kossuth engedélyével kaphatta meg.

¹⁰ *Sárosi Gyula* kisebb költeményei, prózai munkái és levelzése. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi *Bisztray Gyula*. Bp., 1954. 198–200., 492–493. o.

¹¹ *Csengery Antal* hátrahagyott iratai és feljegyzései. (S. a. r. *Csengery Lóránt*, a bevezetőt írta *Wlassics Gyula*) Bp., 1928. 429–437. o.

¹² *Memoir des k. k. Feldmarschall-Lieutenants Balthasar Freiherrn von Simunich*. Wien, 1861. 71. o.

Némileg zavaró, hogy ez a fejezet tárgyalja Horváth Mihály összefoglalóját is, amelynek szelleme ugyan nem sokban különbözik Asbóthétól, de egyrészt megért volna egy önálló fejezetet, másrészt Horváth jellemét nem érheti olyan kifogás, mint Asbóthét. A fejezet végén idézi Kossuth 1866-os nyilatkozatát Görgeyről: „...csak intrigáns és ambitiosus volt, nem ex professo áruló, – mégis elvesztette a hazát”. (I. 369.) Az idézet azért érdekes, mert első változata nem Kossuthtól, hanem Andrássy Gyulától származik, 1849 szeptemberéből. Andrássy ugyanis szeptember 7-én levelet írt Görgeynek, amelyben további kitarásra szólította fel. Amikor Kossuth emiatt szemrehányást tett neki, Andrássy azzal magyarázta lépését, hogy „azt hittem, hogy Görgey a kiadással fenyegetvén téged a kimenetelre kényszerített, hogy ambitiosus volt, de nem egészen gyáva áruló”.¹³ 1851-ben ez a megfogalmazás aztán Pulszky egyik hírlapi cikkében fordult elő (I. 206. o.), 1866-ban már Kossuthnál tűnik fel.

Az első kötet utolsó, 12. fejezete Görgey újabb munkájával, az egyszerre vita- és emlékirat jellegű „Gazdátlan levelek”-kel és a tábornok hazatérésével foglalkozik. Itt ismerteti az 1867-es, a debreceni ütközettel kapcsolatos sajtóvitát, Asbóth Lajos és Asserman Ferenc vitáját Görgeyről, végül Kászonyi Dániel regényes, de megbízhatatlan emlékiratait.

A 13. fejezet „A kiegyezés után. A nacionalista romantika” címmel a függetlenségi (vagy negyvennyolcas) irányzat történeti-publicisztikai termékeit ismerteti. Az ellenpólussal, a Gyulai Pál szerkesztette, Kossuthot bíráló és Görgeyt védelmező Budapesti Szemlével és körével foglalkozik a 14. fejezet. Kosáry megállapítja, hogy a Szemle cikkei szakmailag magasabb színvonalat képviseltek, mint a szembenálló függetlenségi irányzat képviselőinek írásai, de a kiegyezési politika védelme és az emigrációs politika visszamenőleges bírálata a Görgey-kérdést továbbra is politika függésében tartotta. Kossuth „Irataim az emigrációból” című munkáját, s a körülötte lezajlott vitákat ismerteti a 15. fejezet. Itt ismerteti azt a mindmáig kiadatlan Kossuth-kéziratot, amelyben a nagy száműzött a legrészletesebben fejtegette ki véleményét Görgeyről. Az írás érdekessége, hogy Kossuth önmagáról egyes szám harmadik személyben ír, majd idéz egy saját (fiktív) leveléből. Kosáry ennek az írásnak az elemzésével bizonyítja, hogy Kossuthnak esze ágában sem volt visszavonni az árulási vádat.

A Szerző itt vázolja fel az árulási vád legfontosabb változatait. Az első szerint Görgey anyagi haszonért árulta el a hazáját. Ezt minden komolyabb személyiség elutasította. A második szerint Görgey „azért ártott a nemzeti ügynek, mert sötét jellem volt, a rontás szelleme, öncélúan gonosz... Ezért dolgozott szándékosan az ellenség kezére, intrikált és megghiúsította a nemzeti erőfeszítést, és végül elbukatta a szabadságharc ügyét.” A kivitelezés módjáról már eltértek a nézetek. Volt, aki szerint az osztrákokkal, mások szerint az oroszokkal játszott össze vagy – Bazaine módjára – indokolatlanul kapitulált. Kossuth, aki saját útját azonosította a nemzetével, úgy vélekedett, hogy „aki ettől az úttól eltért, vele szembekerült, az – gonosz, hálátlan jelleme folytán – a nemzeti ügy árulója is”. (II. 44. o.) Lényegében tehát a materialistól a diabolikusra keresztül a messianisztikusig terjedt a magyarázatok skálája.

A 16. fejezet az 1884-es rehabilitációs mozgalom előzményeivel és eredményeivel foglalkozik. Az itt ismertetett emlékiratok egy része (Pulszky Ferenc, Kemény Zsigmond, Kovács Lajos, Irányi Dániel, Madarász József, Hunfalvy Pál) azonban inkább az előző fejezethez tartozna, hiszen közzétételük vagy megírásuk nem a rehabilitációs mozgalomhoz, hanem a volt függetlenségi és békepártiak Kossuth „Irataim...” kapcsán lezajlott nagy vitájához köthető.

Madarász József – Kosáry találó jellemzése szerint „naiv őszinteséget és egyben igénytelen, kezdetleges tartalmi és formai szintet” képviselő emlékiratai kapcsán érdemes egy kitérőt tennünk. Tudomásunk szerint Madarász József volt, az első, aki magyar fordításban közzétette Görgey 1849. augusztus 14-én Damjanichhoz írott, az aradi vár feladására vonatkozó levelét. Vajon honnan? – fogalmazódik meg a kérdés. Hiszen az eredeti az aradi vértanúk – akkor még a bécsi hadilevéltárban lévő – periratai között, a másolat pedig a moszkvai orosz külügyminisztériumi levéltárban volt. A levélből pedig a század végén Márki Sándor is idézett, előbb az Arad történetéről, majd a magyar szabadságharcról szóló összefoglalójában. Márki jegyzete szerint az idézet forrása „Vassilko Illés a Pester Lloyd egyik régibb számában” közölt cikke.¹⁴ A levelet aztán 1930-ban – mit sem tudva Madarász József közléséről – borzalmas német fordításban közzétette Bartha Albert, majd 1957-ben – Barthát ismerve, de Madarászt nem – Pach Zsigmond Pál is. A dolog további érdekessége, hogy a Pester Lloyd és Madarász közlésére a Madarász emlékiratát követően megjelent hadtörténeti és népszerű összefoglalók szerzőinek egyike (Görgey István, Gelich Rikárd, Breit József, Gracza György) sem

13 *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. k. Bp., 1927. 465–467., 494. o.

14 *Márki Sándor*: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. II. k. Arad, 1895. 599. o.; *uő.*: A: 1848–(9-iki magyar szabadságharc története. In.: *Szilágyi Sándor* (szerk.): A magyar nemzet története X. k. Bp., 1898. 379–380. o.

figyelt fel. Ami arra mutat, hogy a történeti irodalmat nemcsak a gyarapodás, hanem a felejtés folyamata is jellemzi.

A 17. fejezetben Kosáry a szabadságharcra vonatkozó orosz emlékiratok és más kiadványok Görgey-képét ismerteti. Megállapítása szerint a szerzők nem tekintik árulónak Görgeyt, sőt, többnyire nagy elismeréssel és tisztelettel beszélnek róla. Az emlékiratok egy része a múlt század nyolcvanas éveit óta ismert volt a magyar közvélemény előtt, a Vasárnapi Újság és más lapok kivonatos közléseiből. E közlések a filológiai pontosság tekintetében sok kívánnivalót hagytak maguk után; így egy részük eredetijét mindmáig nem sikerült felkutatni. Kosáry ismertetése tehát jobbra az általa megszerzett, illetve a Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond fordításában hozzáférhető munkákra vonatkozik.

„Emlékiratok és összefoglalók” címmel a századvég természetét ismerteti a 18. fejezet. Itt foglalkozik Klapka emlékiratainak harmadik változatával, Gelich Rikárd összefoglalójával, Görgey István háromkötetes emlék- és védiratával. Utóbbi adatgyűjtő buzgalmát dicséri, de megállapítja, hogy testvére védelmében sokszor kicsinyesen bírálja Kossuthot, s munkája a kiegyezési politika apológiája is. Itt kapunk értékelést Márki Sándor és Marczali Henrik szintéziseiről, Ferdinánd Strobl von Ravelsbergnek a magyar (fel)dunai hadseregről írt összefoglalójáról, s néhány más emlékezésről, így Pongrácz Istvánról és Máriássy Jánosról is. Márki összefoglalójával viszonylag röviden foglalkozik, holott ő volt az első olyan nem kortárs történétíró, aki levéltári alaputatásokat folytatott a szabadságharc történetéről, s munkája ma is élvezhetőbb és használhatóbb, mint nem egy későbbi összefoglaló.

A 19. fejezet „A függetlenség és a paritás elve” címmel a függetlenségi és kiegyezés-pártiak századfordulós „mérékőzését” ismerteti. A függetlenségi irány történeti természetét jobbra lehangolónak tartja, a másik oldalon viszont kiemeli Jászi Oszkár, Búsbach Péter és Hegyesi Márton történeti-publicisztikai ténykedését. A 20. „A »visegrádi remete«. Hívek és ellenfelek” című fejezet Görgey életének utolsó három évtizedét foglalja össze. Kiemelendő, hogy az eddigi irodalom szinte alig foglalkozott ezzel a periódussal; Kosáry tehát itt is a Görgey-biográfia egy hiányzó fejezetét írta meg. Igen alaposan mutatja be azt a szellemi közeget, amelyben a tábornok utolsó évtizedei teltek. Itt kapunk képet a világháborút megelőző utolsó – s minden addigit alulmúló – támadás-sorozatról, amely Kacziány Géza, a függetlenségi publicista nevéhez kötődik.

A 21. fejezet, amely az 1919–1945 közötti időszak historiográfiáját tárgyalja, már nem csupán történeti összefoglaló, de emlékirat is. Hiszen ekkor, 1936-ban jelent meg Kosáry kötetének első változata. Kosáry szerint a világháborút követően a szabadságharc történetével kapcsolatban megszűnt mind a függetlenségi, mind a hatvanhetes megközelítés létjogosultsága. Végre megnyiták a bécsi levéltárak, s az iratanyag egy része haza is került. Kosáry itt ismerteti a Fontes... sorozat kapcsán végzett forrásfeltáró munkát, különös tekintettel a szabadságharc katonai iratanyagát elsőként használó Steier Lajos ténykedésére. Működését felsikernek tartja, mert az autodidakta történészből hiányzott a szakmai képzettség, s „szemmel láthatólag maga sem mindenütt volt azonos állásponton önmagával”. (II. 188. o.) A Görgey-irodalom jelentős eredményei közé sorolja viszont a feladnai hadsereg visszavonulásáról és a tavaszi hadjáratról szóló összefoglalót csakúgy, mint Gyalóky Jenő tanulmányát a debreceni ütközetről. Részletekbe menően ismerteti a Pethő Sándor és Julier Ferenc által írt Görgey-életrajz visszhangját, benne Bajcsy-Zsilinszky Endre és Sréter István véleményét. Kosáry szerint a Görgey-kérdés kezdett megszabadulni attól a túlpolitizáltságtól, ami 1849–1918 között jellemezte. Ezzel magyarázható, hogy a Görgey-hívek, pontosabban, a Görgey ténykedését pozitívan értékelők között ott találjuk az egyik oldalon Gömbös Gyulát, a másikon Szeffű Gyulát, Pethő Sándort vagy Móricz Zsigmondot. Ugyanez jellemezte az emigrációt is. Hiszen pl. Jászi Oszkár, Hock János, Károlyi Mihály lényegében pozitívan nyilatkoztak Görgeyről; addig a kommunista emigráció, Révai József, Andics Erzsébet már ekkor azt a koncepciót képviselték, amely aztán közel négy évtizedig meghatározta a magyar történetírás hivatalos álláspontját.

Részletesen ismerteti Sebess Dénes „Két Magyarország” című esszégyűjteményének Görgeyről szóló fejezetét, amely Görgey egy addig ismeretlen, klagenfurti hadbíróági vallomása alapján. Sebess szinte minden ponton elhitte ennek a vallomásnak az állításait. Nem ismerte fel, hogy Görgey a vallomásában foglalt valótlanosságokkal a cs. kir. hatóságok kezére került képviselők sorsán akart könnyíteni. Ezt pontról-pontra bizonyította Altmann J. Gyula. Ezt követően Kosáry Szeffű Gyulának a Magyar Történetben Görgeyről írt szövegét ismerteti három oldalon. A szöveg szerint Szeffű a szabadságharc történetét „a régi sablonok helyett, valódi, bonyolult összefüggésekben próbálta ábrázolni”. (II. 203. o.) A mester iránti lelkesedést azonban némileg túlzottnak érzem. Hiszen Szeffű tollal alól még egy olyan lapsus is kicsúszott, hogy Görgey föbelövette Zichy Ödönt. A szöveg semmivel sem ad többet, mint amit a kutatás adott szintjén egy jó képességű történétíró megírhatott. Hiányzik belőle az a többlet, az önálló kutatás, ami pl. Márki Sándor millenniumi összefoglalóját jellemzi. Szeffű szerint a Kossuth-

Görgey ellentét a Széchenyi–Kossuth és a Batthyány–Kossuth ellentét folytatása volt, ez a megállapítás pedig nagyon is a „hatvanhates” álláspont folytatásának tekinthető.

A 206–213. oldalakon Kosáry saját, 1936-os könyvének születéséről és visszhangjáról számol be. A kötet eredetileg Szekfű Gyulához írta, doktori értekezésként. A kötet szakmai visszhangja pozitív volt, amit Kosáry megnyugvással vehetett tudomásul, akárcsak azt, hogy a Görgey-kérdésben egy időre „kiegyensúlyozottabb nézetek kezdtek érvényesülni”. (213. o.) A monográfia eddig a pontig tekinthető az 1936-os kötet (igen alaposan) átdolgozott és kibővített változatának. Az ezt követő három fejezet, amely a Görgey-kérdés utolsó negyven évét tekinti át, már teljes egészében új munka, s talán ezek a fejezetek tarthatnak számot leginkább az olvasó érdeklődésére.

„Hatalomátvétel és ideológia” címmel ismerteti Kosáry a magyar sztálinista (később marxistává finomuló) történetírás első két évtizedét, az 1935–1956 közötti időszak vonatkozó historiográfiáját. Megállapítása szerint 1945 után egy ideig, nagyjából 1948-ig két tendencia élt egymás mellett a történettudományban. „Az egyik a nyugati, polgári társadalmak hagyományait folytatta tovább, és egyben saját hagyományait, azzal a különbséggel, hogy a szélsőjobb veresége és a konzervatív erők széthullása következtében a spektrumon belül az új, modernebb, demokratikus törekvések kerültek előtérbe”. Ugyanakkor a sztálini hatalom védelme alatt „a Moszkvából hazatértek és a hozzájuk itt csatlakozók körébe létrejött a sztálini történetfelfogás marxizmus-leninizmus néven ismert, helyi képvisellete, eleinte ugyan igen szerény keretek között, de máris buzgón készülődve arra, hogy az ideológiai irányítást előbb vagy utóbb e téren is magához ragadja”. (II. 224. o.) Kosáry az utóbbi történeti irányzat Görgeyvel kapcsolatos nézeteinek előzményei között röviden ismerteti Marx és Engels véleményét, s megállapítja, hogy a két klasszikus (főleg Engels) ugyan keményen bírálta Görgeyt, de „korántsem képviselte azt az árulási mitológiát, amelyet egykor a magyar emigráció, majd a függetlenségi romantika, végül pedig utolsó fejleményként a sztálini dogmatizmus hirdetett”. (II. 225. o.)

A továbbiakban előbb Rebekka Averbuch szovjet történész 1930-as évekbeli munkáit ismerteti, s megállapítja, hogy azokat a sztálini történeti koncepció jegyei jellemzik. Tehát azé a koncepcióé, amely a belső árulók elleni harcot hirdette, s amelynek megfelelően ezeket az árulókat nemcsak a jelenben, de a múltban is meg kellett keresni. Révai József 1848–49-es és Görgey szerepére vonatkozó nézeteiről megállapítja, hogy azokat már az 1930–40-es években felfedezhetők a sztálini koncepció egyes jegyei, de a szabadságharc vereségének legfőbb okát Révai sem a belső ellenség működésében, hanem a nyomászó katonai túlerőben látta.

Az 1948-as centenáriumi irodalomból Kosáry Eckhart Ferenc kismonográfiáját, a Fejtő Ferenc által szerkesztett nemzetközi tanulmánykötetet, illetve Szabó István és köre „A szabadságharc fővárosa, Debrecen 1849” c. kötetét tekinti kiemelkedő szakmai teljesítményeknek. Ezek baloldali kritikájában azonban már jelentkezett az a türelmetlen hang, ami az elkövetkező egy évtizedben meghatározóvá vált. A kommunista történészek centenárius tanulmánykötetéről (Forradalom és szabadságharc) megállapítja, hogy egyes szerzők nem végeztek különösebb forrásfeltáró munkát, de a nyitó tanulmány szerzője, Mód Aladár viszonylag széles anyaggyűjtésre támaszkodott. Ez megővta attól, „hogy a sztálini koncepció más, főbb hazai képviselőivel egészen azonos kategóriát képviseljen”. (II. 234. o.) Ugyanakkor Mód végkövetkeztetése is az volt, hogy a szabadságharc azért bukott el, „mert az idegen reakcióval szemben mindenkor csak a belső reakció felszámolása biztosíthatja a győzelmet”.

A továbbiakban a köztörténetbe ágyazva részletesen taglalja a történetíráson belüli kommunista hatalomátvétel történetét, Andics Erzsébetnek a Magyar Történelmi Társulatban elhangzott elnöki székfoglalójától a Rajk-peren át Súlyom László altábornagy történeti-publicisztikai működéséig. Súlyom volt az, aki – kicsit saját sorsát is megírva – több cikkben foglalkozott a Görgeynek, mint szabadságharc katonai vezetésében jelentős szerepet játszó volt cs. kir. tisztnek a működésével, s ő tartott előadást 1949. október 14-én a Magyar Történelmi Társulat felolvasó ülésén a szabadságharc bukásának katonai okairól. Előadásában Kosáryt is támogatta, mint aki Gömbös Gyula megrendelésére írta Görgeyről szóló könyvét. Súlyom még azt is kijelentette, hogy aki hazaárulót véd, az maga is hazaáruló. Kosáry válaszában megjegyezte, hogy ő ugyan tényleg egy Gyula felkérésére írta a könyvet, de az illető vezetékneve nem Gömbös volt, hanem Szekfű. Amikor pedig Andics Erzsébet az ülés után „haragtól sziszegő hangon” megkérdette tőle, hogy elégedett-e önmagával, Kosáry nemmel válaszolt, mondván, hogy „a bukás katonai okainak elemzése során az én súlyos hibáimról annyi szó esett, hogy most szinte úgy érzem: ha annak idején egy kicsit jobban igyekszem, talán megnyerjük a szabadságharcot”. (II. 241–242. o.) Jellemző tény, hogy Súlyom előadásának – javításokkal teli – szövege csak kefélynyomatban maradt fenn, mert a Századokba zánt közlemény a szerző letartóztatása, elítéltetése és kivégeztetése miatt soha nem jelent meg.

Kosáry ezután ismerteti a negyvennyolcas téma szerepét az új rendszer legitimációjában, röviden foglalkozik a „sokféle szint és szintet képviselő” Kossuth-émlékkönyv tanulmányaival, amelyek szerzői Görgeyt „egyértelműen elítélik”. (II. 243. o.) (Egy kivételt azért tegyünk: Szekfiének az öreg Kossuthról szóló tanulmánya e szempontból is „kilógott” a két kötetből.) Megemlíti „A magyar nép rövid története” című, mind belső arányait, mind felfogását tekintve az új politikai követelményeknek megfelelni kívánó – és tudó – kötetet, amelyben a későbbi kutató sűrítve együtt találhatja mindazokat az egyoldalúságokat és torzításokat, amelyek „a múlt megközelítését akkoriban jellemezték”. (II. 244. o.) S ha az olvasó hátralapoz, ugyan ki írta a Görgey áruló magatartását taglaló sorokat a kötetben, a jegyzetéből megtudhatja, hogy Spira György munkájáról van szó.

A politikai nyomás az idősebb kutatók munkáján is rajta hagyta bélyegét. Vagy olyan módon, hogy szövegeikbe „dekorációs elemként, helyenként olyan megállapításokat illesztettek bele, amelyek adataikból és okfejtésükből ilyen formán nem következtek”, vagy olyan módon, „hogy forrásaik elemzése során nem vettek észre olyan ellentmondó mozzanatokot, amelyek pedig másként aligha kerültek volna el figyelmüket”. (II. 245. o.)

Kosáry Barta Istvánnak, a „Kossuth Lajos összes munkái” (KLÖM) négy 1848–49-es kötete sajtó alá rendezőjének példájára hivatkozik. Az első jelenség illusztrálására Barta „Kossuth és Csányi” című tanulmányát elemzi, a másodikkal kapcsolatban pedig az 1849 június–július fordulóján lezajlott eseményekkel, Görgey leváltásával kapcsolatos, a KLÖM XV. kötetében írott kommentárjait bírálja. Mondván, hogy Barta, „bár elsőknek tudta a teljes anyagot áttekinteni, nem vette észre, hogy az iratok, ha eredeti, helyes rendjükbé és összefüggésükbe rakjuk őket, más mondanak, mint az a kötelezővé vált hagyományos vélemény, amelyet szinte automatikusan ő is átvett”. (II. 247.) Kosáry szerint Barta „a politikai légkör nyomása nélkül” ugyanúgy észrevehette volna azt – az iktatószámok alapján – tisztázható félreértést, ami Görgey leváltásához vezetett, mint később Katona Tamás tette.

Ezt a bírálatot némileg indokolatlannak tartom. Egyrészt azért, mert Barta szó szerint roham-munkában készítette el kötetét (gondoljunk bele, négy, átlagosan 80–85 éves kötetet jelentett meg öt év alatt). Másrészt azért, mert az anyagot először nem ő tudta áttekinteni teljes terjedelmében, hanem Steier Lajos. Sőt, Bartának egy rendezés alatt lévő anyagban kellett kutatnia, hiszen a Hadtörténelmi Levéltárban ekkor kezdték meg annak az időrendi sorozatnak a felállítását, amely a proveniencián minden szabályát felrúgva, az iratokat nem tematikus egységben, hanem kronológiai rendben tartalmazza. Steier – aki még Bécsben használta az anyagot – annál könnyebben észrevehette volna a tévedést, mivel a hadilevéltári iktatási rendben – osztrák pedantéria szerint – a Görgey-levelek helyes sorrendjükben voltak találhatóak. A bírálat egyébként is inkább a lektoroknak (Ember Győző, Spira György) és a recenzenseknek (Sándor Pál, Borus József) szólhatna, akik pártosságra és az álobjektívitás levetkőzésére szólították fel Bartát. A konkrét ügyvel kapcsolatban még érdemes megemlíteni, hogy Szeremlei Samu már korábban – az iratok ismerete nélkül – Görgey emlékirata és Rammingnak a nyári hadjáratról szóló munkája alapján észrevette, hogy Kossuth ezt a félreértést használta fel Görgey leváltására.¹⁵

Az idősebb kutatók után a (marxista) fiatalok következnek. Kosáry megértéssel kezeli „adaptációs nehézségeiket”, de úgy véli, ez nem mentesítheti nézeteiket a kritikai megmérettetéstől. „E nézetek szerint Görgey egyértelműen a birtokos nemességet, közelebbről a békepártot, a forradalom belső ellenségeit képviselte”. (II. 251. o.) Kosáry szerint a probléma akkor jelentkezett, ha a fiatal kutató „a kiátkozott Görgeynél a 'hivatalos' képlettől eltérő, annak részben ellentmondó vonásokkal találkozott”. Ilyenkor úgy érezte, mentegetőznie kell, vagy pedig „a valóság és az előírt nézetek közti eltérést pszichologizálással, Görgey álnok, törtető kalandor vonásainak hangsúlyozásával próbálta kitölteni”. A leírt szavak viszont „könnyen váltak olyan hagyománnyá, amely sokban utóbb is köti szerzőjét és olvasóját”. (II. 251. o.) Kosáry ennek illusztrálására Varga János példáját idézi. Varga az 1848. őszi népfelkelő és gerillaharcokról írott monográfiájában adatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy 1848 október elejének Görgeyje „nem azonos a hazáját később eláruló fővezérrel”, de rögvést hozzá is tette, hogy már ekkor ott lappangtak benne azok a vonások, „amelyek őt később az árulás útjára sodorták”. (II. 252. o.) Vargát ennek ellenére egyik opponense – Spira György – balról támadta, mondván, hogy Varga elhallgatja Görgey népellemességét, ezt aztán Varga joggal utasította vissza. Spira György volt a szerzője annak az egyetemi tankönyv-fejezetnek is, amely a forradalom és szabadságharc

¹⁵ Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1868. II. k. 205. o. „Kossuth nem tudta, vagy nem akarta hinni, hogy Görgei jún. 30. levelét azelőtt írta, mielőtt a kormány követelivel találkozott volna, s hogy annál fogva levelének pártütő irányzata a kormányküldöttek előtt tett engedelmességi fogadás által vissza van vonva”.

történetét dolgozta fel, s ennek előtanulmányaként ő értelmezte Lenin- és Sztalin-idézetek segítségével a tavaszi hadjárat előzményeit és történetét.

Ezt követően Kosáry átér a kérdés szépirodalmi tükröződésének történetére. Személyes emlékeit is felidézve mutatja be Illyés Gyula nézeteinek alakulását, különös tekintettel a „Fáklyaláng” című drámájára. Kosáry szerint Illyés a XX. század legnagyobb magyar írói és költői közé tartozik, de ebben a drámában állásfoglalása ahhoz a hataloméhoz jutott közel, amellyel alapjában véve nem értett egyet.

„Az amnesztia legendája” című fejezet az 1956–1980 közötti időszak historiográfiáját tárgyalja. Kosáry szerint 1956 után a Görgey-kérdés megközelítésének öt változatát különböztethetjük meg. Az első változat képviselői „folytatták a korábbi, a nemzeti romantikával átszínezett marxista-leninista hivatalos képletet, amely már a tehetetlenségi nyomaték következtében is jelentős mértékben tovább érvényesült”. A másik oldalon állók „a komolyan vett nemzeti romantikát próbálták valóban a nemzet érdekeinek szolgálatában felhasználni”. A harmadik változat képviselői – főleg a szépirodalomban – mind a hivatalos, mind a nemzeti romantikus megközelítéssel szakítani próbáltak, s egy olyanfajta önkritikus szemlélethez próbáltak meg visszatérni, mint egykor Gyulai Pál és a Budapesti Szemle köre. A negyedik változat képviselői – az 1956-os tanulságok alapján – a marxizmus-leninizmus oldaláról, veszélyesnek tartották a korábban taktikai célból alkalmazott nacionalista szólamokat, s a nacionalizmus elleni harc zászlaját lobogtatva léptek csatasorba a harmadik változat képviselői ellen. Végül az ötödik változat képviselői, szakítva az első, második és negyedik változatok legszembetűnőbb hibáival és torzításaival, megpróbálták megmenteni a marxista-leninista történetírás eszméinek „lényegét”, amiben annak idején nevelkedtek. (II. 269–270. o.)

Kosáry szerint az első változatot képviselte az egyetemi tankönyv önálló monográfiává bővült 1848–49-es része, amelyet nagyobb részt Spira György írt. (A szerző neve csak a jegyzetekben szerepel.) Kosáry kiemeli a kötet néhány, tényszerűen is cáfolható (s ma már mulatságosnak tűnő) passzusát, a nép iránt bizalmatlan Görgeyről, akit osztálykoralái akadályoznak a helyes haditerv kidolgozásában. A kötettel kapcsolatban érdemes megjegyezni azt is, hogy visszakereshető hivatkozásai csupán Marx, Engels, Lenin, Révai és Mao Ce-tung(!) műveire vonatkoznak. Pl. Görgeynek a népfelkeléssel kapcsolatos álláspontját Mao „A kínai forradalmi háború stratégiai kérdései” c. munkája alapján bírálja, s ugyanez a munka szolgál a Vág-menti hadjáratú haditerv bírálatának alapjául. A szövegben található egy olyan csúsztatás is, amit Kosáry szó nélkül hagy, holott igen tanulságos. Görgey váci nyilatkozatával kapcsolatban ugyanis Spira idézte Petőfi véleményét, aki egyenesen zsványkapitánynak, őrütnek nevezte azt a hadvezért, aki függetleníteni törekszik magát a forradalom politikai vezetésétől. Csakhogy ez a Petőfi-idézet, amely a „Historiai jegyzetek”-ben található, nem Görgeyre, hanem Perczelre vonatkozik, mégpedig Perczelnek arra – a váci nyilatkozattal időben csaknem egybeeső – nyilatkozatára, hogy Debrecenbe vonul és szétűzi az országgyűlést.

Ezt a vonulatot képviselte Pach Zsigmond Pál 1957-es tanulmánya is, amely kiadatlan Görgey-iratokat publikált 1849 augusztusából. Kosáry joggal emeli ki: 1956 után sajátos akusztikája volt annak, hogy Pach a korábbi szerzőkkel szemben megvédte Buturlin orosz tábornokot – akinek „becsületszó-jellegű nyilatkozatával, ígéretével” Görgey levelénél komolyabb szerepe volt Arad feladásában. Kosáry ugyanakkor lajstromszerűen felsorolja, milyen pontokon igazította ki az ő korábbi kötetét Pach tanulmánya, majd jegyzetben – nem nélkülözve az iróniát – hozzáteszi: „Kár, hogy a pontosítások közben a szerző Rimaszombatot több alkalommal is (...) Nagyszombattal téveszti össze”. (307. o.) Hozzátehetjük, hogy ez a sajnálatos elírás benne maradt a tanulmány 1977-es újabb kiadásában is.¹⁶

Ezt követi Varga János első Görgey-tanulmányának ismertetése. Kosáry szerint Varga olyan keményen bírálta a tábornokot, „hogy már-már az első változat határozott támogatójának tűnhetett, bár lehet, hogy inkább annak ellenpárját, a nemzeti romantikát, tehát a második változatot próbálta védeni”. (II. 272. o.) Varga következő munkája, a Molnár Erik szerkesztette Magyarország története vonatkozó fejezete már sokkal visszafogottabb álláspontot képvisel. Szintén Varga reflektált Németh László „Az áruló” című drámájára is.

Németh darabjáról – amit a harmadik változat képviselőjének tart – Kosáry úgy véli, itt bukkan fel újra az a nemzeti bűnbak-elmélet (tehát hogy a nemzetnek bűnbakokra van szüksége ahhoz, hogy kudarcait elviselje), amely „nem a bölcs rezignáció, hanem a veszélyes belső torzulás jele a közösség és az egyén részéről egyaránt. Olyan elképzelés, amely azt hiszi, hogy nemzeti politikát lehet és kell önámításra alapítani. Ezt utólag pozitívumként felmelegíteni: sem történeti, sem más szempontból nem különösebben szerencsés dolog.” A darab érdemének tudható be viszont, hogy „elvetette a sablonossá és uralkodóvá vált vádaskodást és ezzel jelezni tudta egy másféle, jobb megközelítés lehetőségét is”. (II.

16 Pach Zsigmond Pál: Történetiszemlélet és történettudomány. Bp., 1977. 355–356. o.

277. o.) A Németh Lászlónak szóló szemrehányást azonban némileg túlzottnak érezzük. Hiszen Németh csupán megjelenítette a klagenfurti Görgey véleményét és nézeteit a színpadon. Nem erősíteni, pusztán jelezni akarta a nemzeti illuzionizmust.

A negyedik változat kidolgozását, „amely kevésbé sértett nemzeti érzékenységet, és más, használhatóbb érvekkel tudta igazolni a Görgey elleni vádat”, Andics Erzsébet vállalta magára. Andics szerint 1849 nyarán a Schwarzenberg-kormány kész lett volna széles körű amnesztiát adni a magyar felkelés résztvevőinek, ha ezt Görgey „elsietett, okatlan, áruló fegyverletétele” meg nem hiúsítja. Ez volt az amnesztia legendája, amely a fejezet címében is szerepel, s amely aztán egészen 1990-ig – Kosáry cáfolatának megjelenéséig – afféle ultima ratio volt a Görgey szerepéről folytatott vitákban, s a gimnáziumi tankönyvbe is belekerült. Kosáry szerint Schwarzenberg nem azért nem továbbította az augusztus 16-i minisztertanácsnak – a katonák számára – valóban enyhébb elbánást javasló határozatát az uralkodóhoz, mert hírt kapott a világosi fegyverletételről (hiszen ez csak augusztus 18-án vált ismertté), hanem azért, mert augusztus 17-én végre megérkezett Haynau temesvári győzelmének híre, s ezzel fölöslegessé vált minden további engedmény. Kosáry szerint a hírt Schwarzenberg már 16-án este ismerhette. (II. 283. o.)

Itt azonban érdemes kitérőt tennünk, mert az ügy bonyolultabb ennél. Két kérdés vetődik ugyanis fel: 1. Indokolta-e a temesvári csatáról beérkező hadijelentés ezt a fordulatot? 2. Mi magyarázza, hogy az osztrák álláspont megkeményedésére csak augusztus 20-án került sor?

A temesvári csatáról ma már tudjuk, hogy ez az összecsapás döntötte el a magyar szabadságharc sorsát, de úgy tűnik, az osztrák fél korántsem volt ezen a véleményen. Temesvár, a nagy, mindent eldöntő győzelem mítosza csak a világosi fegyverletétel után született meg – mégpedig éppen Haynau jóvoltából. A cs. kir. fővezér augusztus 5-én a szőregi csatáról beszámolva az ellenség jelentős veszteségéről számolt be, de a magyar hadsereg bomlásáról nem.¹⁷ Augusztus 6-án azért váltotta le a hadsereg lovasságának éléről Philipp Bechtold altábornagyot, mert véleménye szerint a szőregi augusztus 5-i csata könnyen a magyarok teljes vereségét eredményezhette volna, ha Bechtold teljesítette volna a kapott parancsot.¹⁸ Augusztus 7-én, amikor értesült a komáromi kitérésről, azt írta Ferenc Józsefnek, hogy ez ugyan baj (Übelstand), ám nincs hatással a hadműveletek egészére, s remélhetőleg őfelsége bölcsessége meg fogja találni a megfelelő rendszabályokat ennek kiküszöbölésére.¹⁹ Augusztus 9-én hajnali fél háromkor Lovrinból azt jelentette a császárnak, hogy reménye szerint estére felmenti Temesvárt.²⁰ Az aznapi csatáról csak másnap küldött jelentést az uralkodónak. Ebben beszámolt arról, hogy közel 6000 foglyot ejtett, a csatátér tele van eldobált fegyverekkel, s a magyarok minden ellenállási kísérlete sikertelen maradt. A magyar sereg vad futásban menekült Lugos felé.²¹ Az ugyanezen a napon Paszkevicshoz küldött levelében mindehhez hozzátette, hogy egyelőre kénytelen Temesvár környékén maradni, mert attól tart, hogy Görgey Schlikre veti magát. Mindaddig itt marad, amíg Paszkevic meg nem indítja csapatait Lugos felé. Mástkülönbön üldöznék a magyarokat Lugos felé, nehogy azok ott újjászervezzék magukat.²² Az ekkor kiadott 8. hadijelentés nagyjából ezt ismétli meg, de immár 7000 fogolyról és a magyar gyalogság teljes felbomlásáról beszél. Érdekes viszont, hogy a győzelemmel azonos módon hangsúlyozza Temesvár kitartását is.²³ A cs. kir. fővezér másnap két levelet is írt a déli cs. kir. hadsereg parancsnokának, Jellačićnak: siessen mielőbb egyesülni az ő seregével. Csak akkor tud újabb támadásba kezdeni, ha Jellačić is megérkezik. A döntő csata – Haynau szerint – valahol Arad és Lugos között lesz.²⁴ Haynau tehát csak nagy, de nem döntő győzelemnek tekintette Temesvárt. Valahogy úgy volt vele ő is, mint Szulejmán szultán 1526. augusztus 29-én este a mohácsi síkon, aki az aznapi csatározás után másnapra várta a döntő csatát... A csata átértékelésére csak a világosi fegyverletétel után került sor, amikor Haynau az orosz fővezérség számára sértő 9. hadijelentésében lényegében csak a cs. kir. hadsereg működésének, s ezen belül a temesvári győzelemnek tulajdonította a magyar szabadságharc leverését.²⁵

17 HL 1848–49. 42/35. No. 3457., ugyanaz a 7. hadijelentésben, uo. 42/36. No. 3462.

18 HL 1848–49. 42/110. No. 3463.

19 HL 1848–49. 42/165. No. 3477.

20 HL 1848–49. 42/312. No. 3508.

21 HL 1848–49. 42/342. No. 3510.

22 HL 1848–49. 42/347. No. 3519.

23 HL 1848–49. 42/355., és Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) R 32. Az 1848–1849. évi forradalomra, szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó nyomtatványok. (a továbbiakban: R 32.) 25. csomó, dátum szerint (a továbbiakban: d. sz.)

24 HL 1848–49. 42/400. No. 3531. és 42/407. No. 3543.

25 1849. augusztus 18. OL R 32. d. sz. Kivonat Magyar fordításban közli *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. III. k. Bp., 1888. 651. o.

Ezt az értelmezést erősíti meg az is, hogy Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, a budai katonai kerület parancsnoka naplójában a temesvári győzelem híre meg sem jelenik. Mindez természetesen nem változtat azon a tényen, hogy a temesvári vereség után nem volt remény a katonai küzdelem további folytatására. A magyar hadsereg katasztrófális állapotát valamennyi magyar hadijelentés és valamennyi emlékirat megerősíti.²⁶

Kosáry joggal tételezi fel, hogy a hír már augusztus 16-án ismert volt, hiszen a „Wiener Zeitung” aznapi különkiadása Haynau augusztus 10-i jelentése alapján már beszámolt arról, hogy Temesvár erődjét előző nap 12 óras küzdelem után sikerült felmenteni, az ellenség rendetlenül menekült Lugos felé, s a cs. kir. csapatok kezébe 6000 fogoly és szökevény került.²⁷ Másnap, augusztus 17-én mind Pozsonyban, mind Bécsben ismertté vált a világosi fegyverletétel híre is; a „Wiener Zeitung” ismét különkiadásban közölte azt.²⁸ S a kérdés itt válik bonyolulttá. Tudniillik az augusztus 17-i minisztertanács, amelynek résztvevői már ismerték a temesvári csata hírét, megjegyzés nélkül tudomásul vette a Haynaunak az előző napi minisztertanácsi határozat alapján megfogalmazott utasítás tervezését. A minisztertanácson a temesvári csata – a fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint – szóba sem került. A másnapi minisztertanács – immár a világosi fegyverletétel hírének ismeretében – nem tartotta szükségesnek bármilyen módon intézkedni a magukat megadókkal kapcsolatban, s átsiklott a Görgeynek adandó, a cár által kért kegyelem ügyén is.²⁹

Ezután óhatatlanul felvetődik a kérdés, hogy valóban a temesvári győzelem híre okozta-e az osztrák magatartásban bekövetkezett változást, illetve az amnesztiatervezet „pihentetését”? A kérdést bonyolítja, hogy Schwarzenbergnek augusztus 16-án este, a minisztertanács után már tudomása volt a magyar fegyverletételi ajánlatról, tehát Görgey augusztus 11-én Rüdigerhez intézett leveléről. Azonban úgy vélte, ez csak sürgeti az augusztus 16-i minisztertanácsi határozat alapján megfogalmazott utasítás mielőbbi kiadását.³⁰ Tény viszont, hogy Schwarzenberg augusztus 17-én már arról írt Radetzkynek, hogy Magyarországon a harcok gyors léptekkel közeledtek a végkifejlethez; ám e levél írásakor még nem tudott a világosi fegyverletételről.³¹

Mi történhetett tehát? Hiszen ha Schwarzenberg a magyar megadási szándék ismerete után is elküldendők tartotta az enyhébb igazolási feltételeket tartalmazó utasítást, s a temesvári csata hírének vétele után sem javasolta a minisztertanácsnak az utasítás félretételét, miért nem küldte el azt mégsem Haynauk? Vajon nem a világosi fegyverletétel híre okozta-e mégis az utasítás „pihentetését”? De ha a „pihentetést” magyarázza is a Világosról érkező hír, mi magyarázza az osztrák magatartásban augusztus 17–20. között bekövetkező keményedést?

Véleményünk szerint a fordulatot az uralkodó, I. Ferenc József fellépése okozta. Ezt több tényező is alátámasztja. Az osztrák minisztertanács határozatai ugyanis csak akkor váltak érvényessé, amikor az uralkodó aláírta az ülés jegyzőkönyvét. A megállapítható gyakorlat szerint a jegyzőkönyveket az ülést követő napon tisztázták le, s terjesztették fel az uralkodónak.³² A jóváhagyás általában az ülést követően 2–7 napon belül született meg. A magyar felkelőknek adandó amnesztiá ügyében azonban nem egészen ez történt. Az augusztus 15-i (16-i dátummal felterjesztett), és a 16-i (17-i dátummal felterjesztett) jegyzőkönyveket az uralkodó csak *augusztus 24-én* vette tudomásul, tehát négy nappal a saját elnöklése alatt tartott, a keményebb rendszabályokról intézkedő minisztertanácsi ülés után. Az augusztus 17-i és 18-i, egyaránt augusztus 19-i dátummal letisztázott jegyzőkönyveken pedig a

26 Henryk Dembińskiét, Guyon Richárdét és Vécsey Károlyét közli *Görgey István*: i. m. III. k. 453., 496. és 567–568. o. Így értékelte a hadsereg állapotát Kossuth és Dessewffy Arisztid is augusztus 14-i, illetve 16-i leveleiben is. Az előbbit közli *Kossuth Lajos* összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (S. a. r. *Barta István*) Bp., 1955. 851–853., utóbbit – Dembińskinek tulajdonítva – *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. II. k. Pest, 1869. 540. o. Eredetije HL 1848–49. 43/262 h. Minden optimizmusa ellenére erről tanúskodik Bem jelentése is. Eredetije OL R 90. Kossuth Lajos iratainak időrendi része No. 573. meglehetősen kacskaringós magyar lífelfordításban közli *Asbóth Lajos* emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. I. k. Pest, 1862. 84–86.

27 OL R 32. 25. csomó. d. sz.

28 OL R 32. 25. csomó. d. sz. A pozsonyi és a bécsi cs. kir. városparancsnokságok augusztus 17-i hirdetményei.

29 *Katona Tanács* (szerk.): Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Bp., 1979. II. k. 39., 43–44. o.

30 *Andics Erzsébet*: 1849 augusztus. Ismeretlen adalékok az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc végnapjairól. In.: 1848–1849. Tanulmányok. bp., 1968. 392. o.

31 *Andics*: i. m. 392. o.

32 Erre a tényezőre már *Hanák Péter* és *Varga János* felhívta a figyelmet. Bécs, Arad, Világos. Tények, értelmezések a Görgey-vitában. *Kritika*, 1975/1. 4. o. – Sajnálatos módon az 1848–49. évi osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek többsége mindmáig kiadatlan. A jegyzőkönyveknek csupán egy részéről őriz – meglehetősen eklektikus válogatásban – másolatokat a OL Filmtára.

jóváhagyás dátuma 1849. október 15., tehát az aradi vértanúk és Batthyány kivégzését követő 9. nap.³³ Ferenc József személyes beavatkozására mutat Schwarzenberg Haynauhoz intézett augusztus 20-i levele is: „*Öfelsége a Magyarországról érkező fontos hírek hallatára legmagasabb elnöklétével mára minisztertanácsot hívott össze...*” (kiemelés tőlem – H. R.)³⁴ *Mindez pedig azt jelenti, hogy a kemény megtorlás politikáját nem annyira az osztrák kormánynak, mint inkább magának az uralkodónak kell tulajdonítani.* Ezt egy későbbi eset is alátámasztja. Az augusztus 27-i minisztertanács határozatot hozott a haditörvényeségi eljárás alá vonandó személyek kategorizálásáról, s az esetleges halálos ítéletek végrehajtásának módjáról. A kormány – Schmerling igazságügyminiszter javaslatára – úgy döntött, hogy Haynau „a legvétekebbek névsorát (...) a halálos ítéletek végrehajtása előtt felterjessze hogy meg lehessen állapítani, vajon minden egyes esetben érvényesíteni kell-e a törvények teljes szigorát vagy sem”.³⁵ Az uralkodó viszont augusztus 29-én már arra utasította Haynaut, hogy „azokról a személyekről, akiket a halálbüntetést végrehajtották, esetről esetre tegyen jelentést nekem”.³⁶ Az augusztus 31-i minisztertanács ülésén – Haynau egy beadványa ürügyén – ismét szóba került az ügy, a minisztertanács ismét a 27-i értelemben határozott. Ám a minisztertanács szövegét utólag megváltoztatták. A „semmiféle halálos ítéletet nem lehet végrehajtni addig, amíg azt nem jelentették, s innen jóvá nem hagyták” szöveg helyébe „valahányszor egy-egy halálos ítéletet végrehajtnak, ezt esetről esetre be kell jelenteni” szöveg került. A szöveg további érdekessége, hogy az utasítás előtt a következő szöveg szerepel: „*Öfelsége a császár az igazságügyminiszter tudtára adta, milyen választ kell báró Haynauknak adni.* No már most, nem valószínű, hogy Ferenc József ne tudta volna, milyen utasítást adott ki. Akkor pedig vagy Schmerling értette félre öfelségét (ami kevéssé valószínű), vagy – félreértést mímelve – ilyen módon kísérte meg önnön értelmezését érvényre juttatni. Csakhogy öfelsége is szemfény volt, mert egyrészt a minisztertanács határozatát csak szeptember 22-én hagyta jóvá, de előtte még magával Schmerlinnel kijavította a szöveget úgy, hogy az az ő legfelsőbb elhatározását tartalmazza.”³⁷ A szigorúságot az uralkodó lelki alkata magyarázza. Angyal Dávid szavait idézve, Ferenc Józsefben volt hajlam az irgalomra, de csak közönséges bűnösök iránt. „Mihelyt hadserege becületének, fegyelmének s állama nyugalmanak megzavarása került szóba, Isten kegyelméből reá ruházott hatalmának megtorlását [sic!] szent kötelességének hitte. A politikai bűnök elrettentő büntetésével úgy vélte, tartozik alattvalóinak is, akik szenvedtek e bűnök miatt”.³⁸

Andics azt állította, hogy „az augusztus 20-i ülés fennmaradt jegyzőkönyvében egyetlen szóval sem történik említés a négy nap előtt hozott határozatról; az egész megfogalmazás azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha mindez meg sem történt volna”. A továbbiakban azt állítja, hogy „mind az augusztus 20-i minisztertanács határozatban, mind az ennek alapján Haynauknak küldött utasításban közvetlen utalás történik a világsi fegyverletétel hírének beérkezésére, mint közvetlen kiváltó okra”.³⁹ Andics azonban egyik esetben sem állított igazat. Az augusztus 20-i minisztertanács jegyzőkönyvéből kiderül, hogy „a

33 OL Filmtár. W. 265. doboz. (1849. augusztus 15., 16., 18.), 5547. doboz. (1849. augusztus 17.)

34 *Katona*: i. m. II. k. 55. o.

35 *Katona*: i. m. II. k. 78–79. o.

36 *Katona*: i. m. II. k. 79. o.; *Angyal Dávid*: Az ifjú Ferenc József. Bp., é. n. szerint a főhadsegédi iroda csak szeptember 10-én adta ki ezt az utasítást. Ez azonban inkább az iktatás dátuma lehetett, mert Haynau már augusztus 31-én Ferenc József rendeletének értelmében utasította Karl Ernst törzshadbíró az eljárások megkezdésére. *Katona*: i. m. II. k. 81–82. o.; *Gerő András*: Ferenc József a magyarok királya. Bp., 1988. 57. o. szerint Ferenc József Schwarzenberg hatására küldte az említett utasítást Haynauknak. Ez téves, hiszen ebben az esetben Schwarzenberg aligha terjeszti fel az uralkodónak jóváhagyásra az augusztus 27-i minisztertanács jegyzőkönyvét.

37 Az augusztus 31-i minisztertanács határozatának végleges szövegét közli *Katona*: i. m. II. k. o.; mindkét szövegváltozatot eredetiben *Károlyi Árpád*: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró póre. Bp., 1932. II. k. 579–580. o.; magyar fordításban *Urbán Aladár* (szerk.): Batthyány Lajos főbenjáró póre. (Ford.: *Kurucz György*) Bp., 1991. 129–130. o. A fentebb elmondottak alapján viszont három ponton is ki kell igazítanunk *Károlyi Árpád* i. m. előadását. Egyrészt, a minisztertanács határozat megváltoztatását nem Haynau és Schwarzenberg szeptember 7-i találkozója okozta (I. k. 549. o.), hanem az uralkodó fellépése. Másrészt úgy tűnik, Schmerling igazságügyminiszter a szabályozottabb eljárás híve volt. (uo. 553. o.). Végül Ferenc Józsefnek nem került „lelki tusába” a keményebb minisztertanács határozat jóváhagyása (uo. 553. o.), hiszen azt ő maga inspirálta. Andics Erzsébet történészi módszereit jellemzi, hogy a minisztertanács határozatnak az első szövegváltozatát tartja érvényesnek, s az uralkodói jóváhagyás dátumát tünteti fel a minisztertanács határozat dátumaként. Néhány megjegyzés a „Görgy-vitához”. *Kritika*, 1974/10. 12–13. o.

38 *Angyal Dávid*: i. m. 117. o. Ebben a szellemben nyilatkozott Paszkevicshoz intézett levelében is, magyar fordításban közli *Katona*: i. m. II. k. 60–61. és *Alekszandr Petrovics Szcserbatov*: Paszkevic Magyarországon. (Ford.: *Gerencsér Zsigmond*, s. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1984. 388–389. o. Ferenc József személyes felelősségét hangsúlyozza *Somogyi Éva*: Ferenc József. Bp., 1989. 41. o. is.

39 *Andics*: i. m. 394. o.

miniszterelnök felolvasta a korábbi miniszteri tanácskozások alapján erre [a Görgey hadseregével szembeni bánásmódról] vonatkozóan megfogalmazott tervezetet”, s a minisztertanács „a figyelembe veendő körülmények érett megfontolása után” javasolta I. Ferenc Józsefnek a keményebb rendszabályokat. Ez a magyarázata annak, hogy Schwarzenberg az augusztus 16-i felterjesztésre vezette rá az újabb határozatokat. A Haynau-nak szóló utasításban viszont nincs szó *expressis verbis* a világosi fegyverletételről, csupán „a Magyarországról érkező fontos hírek”-kel indokolja az uralkodó által összehívott újabb minisztertanács határozatát.⁴⁰

De mik voltak ezek a hírek? Az osztrák álláspont megkeményedésének a temesvári győzelmen és a világosi fegyverletételen kívül még két oka volt. Egyrészt az, hogy augusztus 18-ára Bécsben ismertté vált: Klapka kiűritette Győrt, csapataival visszavonult Komárom felé, s a cs. kir. II. hadtest Győrt, dandárai megszállták Gönyűt, Székesfehérvárt, Pápát és Abdát.⁴¹ Nem fenyegette tehát közvetlen veszély a császárvárost. Augusztus 19-re pedig megérkezett a hír Arad feladásáról is.⁴² A temesvári győzelem, a világosi fegyverletétel, Klapka visszavonulásának és Arad feladásának híre *együttesen* ösztönözték az uralkodót és osztrák kormányt arra, hogy az augusztus 16-án elfogadottaknál keményebb rendszabályokat fogantatására utasítsa Haynaut az augusztus 20-i minisztertanácsban. Az ok tehát a magyar fegyveres erők gyors összeomlása volt, amelynek csak egyik részét képezte a világosi fegyverletétel.

Végeredményben azonban – mint erre Varga János és Hanák Péter, majd Katona Tamás már felhívta a figyelmet – tökéletesen mindegy volt, hogy Bécsben augusztus 16-án mit határoznak a minisztertanácsban, s hogy ezt az uralkodó mikor hagyja jóvá. Ahhoz, hogy az amnesztiatervezetnek bármilyen pozitív hatása legyen Görgey tisztjeinek sorsára, arra lett volna szükség, hogy 1. Görgey tudjon az osztrák kormány terveiről; 2. hogy érintkezésbe lépjen vele; 3. hogy mindaddig tartsa magát Arad környékén, amíg Haynau a tisztújar számára kedvezőbb elbírálást előír utasítást meg nem kapja. Márpedig a minisztertanács utasítását a cs. kir. fővezér legjobb esetben is csak augusztus 20-án kaphatta meg, s ekkorra már számíthatott Jellačić csapataira is. Görgey csapatai viszont már augusztus 10-én harcérítkezésbe kerültek Schlik csapataival, s legkésőbb augusztus 16-ra Rüdiger hadteste is elérhette Aradot.

Kosáry ebben a fejezetben ismerteti Antall József kéziratban maradt Görgey-tanulmányának történetét. Antall volt az, aki 1953-ban az Országos Levéltárban rendezte a Görgey-család rendezetlen anyagát, majd ennek alapján egy 27 oldalas népszerűsítő cikket írt Görgeyről. Erről több, összesen 37 oldal terjedelmű lektori vélemény készült 1968–1973 között, de a cikk soha nem jelent meg.

Antall működésével kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy a Görgey-levéltárban rendezés címén legalább négyféle szempontot igyekezett érvényesíteni – sikertelenül. Emellett összekeverte Görgey Artúr, Bayer József, Csermelyi Lajos, Szuper Sándor és Kászonyi József addig elkülönítve lévő hagyatékait, s így sok esetben ma már megállapíthatatlan az egyes magánlevelek címzettjének személye. Előfordul olyan eset is, hogy a jelentés, a melléklet és a kísérőirat három különböző helyen található. A térképmelléklettel ellátott diszpozíciók a térképek közé, egyes harcrendek ugyanoda kerültek, magánleveleket találhatunk emlékiratok között stb.

Kosáry szerint a fordulat kezdetének a szabadságharc 125. évfordulója tekinthető. Ekkor jelent meg Rózsa György és Spira György képes albuma a szabadságharcról, amely a hivatalos felfogást „már némileg tompítva képviselte”. Ács Tibor „a szabadabb kritika jogán” Engelst bírálta amiatt, mert az szerinte túl pozitívan nyilatkozott Görgeyről. (II. 290. o.) Kosáry csupán egy – elismerő – mondat erejéig említi Urbán Aladár monográfiáját a nemzetőrség és honvédség szervezéséről. Nem szól viszonyt Urbán három évvel korábban megjelent népszerű összefoglalójáról (Európa a forradalom forgószelében). Holott ebben a szerző kijelentette, sem a Buda ostromáért viselt felelősség, sem Görgey komáromi engedetlensége kérdésében sem mondta ki a történetírás a végleges ítéletet; s kifejezte kételyeit a szegedi összpontosítási terv célszerűségével kapcsolatban. Emellett igen elismerően nyilatkozott Görgey nyári levonulásáról, s az adott helyzetben indokoltnak tartotta a fegyverletételt.

1973–74-ben zajlott le Fekete Sándor és Galambos Lajos, majd Hanák Péter, Varga János, illetve Andics Erzsébet vitája a Görgey-kérdésről. Hanák és Varga ugyan sok rosszat elmondtak – többnyire alaptalanul – Görgeyről, de az Andics-féle koncepciót az osztrákoktól várható amnesztiáról megkérdőjelezték. A téma újabb, minden korábbinál adatgazdagabb – és szenvedélyesebb – szépirodalmi

40 *Katona*: i. m. II. k. 54–55. o.

41 OL R 32. 25. csomó. d. sz. A pozsonyi cs. kir. városparancsnokság augusztus 17-i hirdetménye. A hír tehát legkésőbb másnap Bécsben lehetett.

42 OL R 32. 25. csomó. d. sz.

megközelítését képviselte Féja Géza regénye, a „Visegrádi esték”. Féja visszatért a szabadságharc történetének hagyományos, az eseményeket a Görgey–Kossuth ellentétre való leszűkítéséhez, s Kossuthal szemben Görgeyből fabrikált forradalmárt. A magyar marxista hadtörténetírás kiemelkedő teljesítménye volt viszont Borus József monográfiája Dembiński fővezérééről, amely ugyan éppen Görgeyvel kapcsolatban hangzottatott nem túl meggyőző nézeteket, de levéltári kutatásokon alapult, s a szerző nem előre megfogalmazott koncepcióhoz keresett csupán adatokat.

A 125. évfordulón Spira György által megfogalmazott elvi áttekintés továbbra is a korábbi prekonceptióhoz próbálta meg igazítani az adatokat, s nem volt sokkal vigasztalóbb Várady Géza kis kötetének szemlélete sem. Minden szakmai hibája ellenére egy újabb, józanabb megközelítést jelzett Nemeskürty István kötete a szabadságharc tisztikaráról. Ezt bírálva, a fegyverletétel kérdésében Bona Gábor nyíltan védelmében vette Görgeyt a Századok hasábjain. A megnövekedett érdeklődést jelezték az egymás után megjelenő emlékiratok és szemelvényes emlékiratközlések. A korszak historiográfiáját Spira György újabb összefoglalója zárta, a Magyarország története VI. kötetében. Kosáry szerint amíg a kötet tematikája tovább bővült „a társadalom, a parasztság és a nemzetiségek kérdéseit illetően, új részletekkel és szempontokkal is, addig maga a szabadságharc, annak drámai fordulatokban gazdag története s benne főleg Görgey működése, meglehetősen sematikus vázlatú egyszerűsödött”. A Spira által Görgeyről kialakított ideológiai képlet „azután szinte önálló életre kel, magához igazítva a megfelelő tényeket, függetlenül attól, hogy közben mennyire változtak a viszonyok meg az emberek”. (II. 305–306. o.) A koncepcióba nem illő tények, legyen szó akár a komáromi összpontosítás tervéről vagy Görgey sebesüléséről, bele sem kerültek a szövegbe. A munka egyben jelezte a magyar marxista történetírás dilemmáját is: a tények nem hasonlítanak a koncepcióhoz, szerepüket tehát a minimálisra kell csökkenteni. A tényanyagában gazdag, de értékeléseiben fals 1959-es monográfia így változott két évtized alatt a tényekből és a tények hiányából szublimált „tisztá” koncepcióvá.

A 24., utolsó fejezet, „Normalizálódás és rendszerváltozás” címmel az 1979–1994 közötti másfél évtized történeti és szépirodalmát mutatja be. A szabadságharc historiográfiájában fordulópontnak tekinthetjük Katona Tamásnak az aradi vértanúkról összeállított forrásgyűjteményét, s különösen annak bevezető tanulmányát, amely nyíltan bírálta és az 1849 utáni osztrák érvelés folytatásának tekintette Andics koncepcióját az amnesztiáról. Katona bizonyította: az amnesztiaterveknek a fegyverletétel pillanatában nem volt jelentőségük, mert Haynau széleskörű és kegyetlen megtorlásra készült, s bosszúhadjáratát egy enyhébb eljárást előíró osztrák minisztertanácsi utasítás megérkezéséig be is fejezhette volna. Katona főleg forrásközlő munkássága révén tett nagyon sokat a Görgey-kérdés tisztázásáért. Ő publikálta Görgey 1848 szeptember–októberi Csepel-szigeti és Tolna megyei működésének csaknem teljes iratanyagát, Klapka és Görgey emlékiratainak új, megbízható kiadását. Ő tisztázta a komáromi „engedetlenséggel” kapcsolatos félreértést, s a Buda ostromára vonatkozó forrásgyűjteménnyel merőben más megvilágításba helyezte a Bécs vagy Buda dilemmát. Ő publikálta először a vidini levél hiteles szövegét. Az általa szerkesztett Bibliotheca Historica sorozatban jelent meg Scserbatov Paszkevic-életrajzának a magyar szabadságharcra vonatkozó része, függelékében Miklós cár leveleivel és más dokumentumokkal. Szintén e sorozatban látott napvilágot Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond fordításában az orosz intervenció hadsereg tisztjeinek emlékirataiból egy megbízható és bőséges válogatás.

A forráspublikációk mellett a feldolgozásokat is új szellem hatotta át. Deák István monográfiája a „törvényes forradalomról” ugyan éppen a Görgey-kérdésben vett át korábban megfogalmazott, alaptalan nézeteket, de összességében sokkal pontosabb és hitelesebb képet adott 1848–49-ről, mint a megelőző három évtized bármelyik összefoglalója. Herczegli Géza új szempontokat felvető tanulmánya a Történelmi Szemlében, majd Bona Gábor két monográfiája, illetve a Magyarország hadtörténetében írott összefoglalója pedig immáron a tényszerű megközelítés szellemében vizsgálták Görgey szerepét.

Nyíltan elvetette az árulási vádat, s Görgey katonai működésének a korábbi irodalmon alapuló értékelését adta Pusztaszeri László monográfiája Görgey szerepéről a szabadságharcban. Kevésbé sikerült az az általa szerkesztett, „Görgey contra Kossuth” című kötet, ami vidini levél egyik legrosszabb kiadása mellett Görgey „Gazdátlan levelek” című munkáját tartalmazza, primitív közlési és ténybeli hibákkal. Szintén Pusztaszeri volt az egyik szerzője annak a „Bűnbak” című darabnak, amely Görgey helyett immár Kossuthból próbált meg bűnbakot csinálni. Az új idők jelezte a História „áruló”-száma, amely Károlyi Sándorral és Görgey Artúrral foglalkozó cikkek mellett Glatz Ferenc vázlatát közölte a sztálini koncepció és az áruló-mítosz kapcsolatáról. Kosáry újabb és újabb cikkekben és interjúkban jelezte, hogy készül a Görgey-kérdés feldolgozására.

A másik oldal reakcióiról nem sokat mondhatunk. Egy, szemléletében Kacziány Gézáét, hangvételében az 1948–1956 közötti feljelentő recenziókat idéző cikkben Rónai Mihály András lépett fel

a vélelmezett „Görgey-kultusz” ellen. (A néhány év múlva elhunyt szerző nekrológiájában E. Fehér Pál dicsőreően említette ezt az írást). Jellemző viszont, hogy Görgey emlékiratai új kiadásának szinte nem volt szakmai visszhangja. Lukácsy Sándor és jómagam ismertetésén kívül csak Szántó Péter írt róla egy fanyalgó kommentárt. Igaz, a magyar történeti bibliográfia dicsőségére a kötet ki is maradt az 1988-as irodalmat összefoglaló füzetből.

Az áttörés tehát lényegében már a politikai rendszerváltás előtt megtörtént. Ez azt is jelzi, hogy az 1948 után a politika szolgálóleányává alázott történetírás 1956 után folyamatosan visszanyerte autonómiáját, s az 1980-as évektől kezdve a Görgey-kérdés egyre inkább elveszítette aktuálpolitikai töltését. A Görgey Kör, majd a Görgey Szobor Helyreállítási Alapítvány megalakulása, az 1993. évi Görgey-emlékkonferencia ennek a folyamatnak az „intézményi” állomásait jelezték.

Kosáry kutatásának naprakész voltát jelzi, hogy az 1994 nyarán megjelent kötet utolsó hivatkozásainak egyike egy 1994 áprilisi újságcikkre vonatkozik. A gondos és pontos névmutatónak köszönhetően a kötet lényegében betölti az I. Tóth Zoltán szerkesztette bibliográfia folytatásának, s 1993-ig a történeti bibliográfiának a szerepét is – amit az évente önálló füzetként megjelenő bibliográfiáról nem mindig mondhatunk el. Am ez nem jelenti azt, hogy a vonatkozó irodalom teljességét feldolgozta volna. A visszaemlékezések közül kimaradt egy-két kevésbé jelentős munka (Százberky Nagy József, Mészáros Károly, Korányi Frigyes). A két világháború közötti irodalomból méltán hiányolhatjuk Irmédi-Molnár Lászlónak Tóth Ágostonról írott életrajzát, amely Tóth emlékiratát is feldolgozva, több érdekes adalékot közöl Görgey hadügyminiszterségéről is. A 23. fejezet anyagából hiányolhatjuk Sarlós Béla (Visinszkijre hivatkozó) monográfiáját a szabadságharc büntetőjogáról, amely egy logikai csavarral még azt is bizonyította, hogy Görgeyt a véstörvényeszéki törvény alapján el lehetett volna ítélni. Az irodalomtörténeti munkák közül – Görgeyvel kapcsolatos megjegyzéseik miatt – érdemes lett volna megemlíteni Hatvany Lajos „Így élt Petőfi” című kötetét, Dienes András és Martinkó András Petőfi-monográfiáit. Nem találkozunk néhány helytörténeti munkával (pl. Szabó Béla, Belitzky János, Huszár János tanulmányai), Sugár Istvánnak Budáról, Veress D. Csabának pedig Győről és Szegedről írott várkrónikájával, s a Ruszoly József szerkesztésében 1991-ben megjelent „Szemere Bertalan és kora” című tanulmánykötetel sem. Szintén kimaradt Kovács István kismonográfiája a magyarországi lengyel légiőről.

De – és ezt nagyon lényegesnek tartjuk – e munkák egyike sem módosította volna alapvetően a Kosáry által felvázolt képet. Hiszen a több mint 750 oldalnyi, több mint 2500 lábjegyzettel ellátott munka elolvasása után az olvasó nemcsak a magyar történelem egy nagy perét ismeri meg, hanem a szabadságharc egy jelentős személyiségéről is összefoglaló pályaképet kap. Olyan pályaképet, amelyet már csak a további levéltári alap kutatások módosíthatnak. Hiszen a Görgey-kutatás előtt még fontos feladatok állnak. Mindmáig csak töredékesen történt meg a Görgey-levéltár vagy a Hadtörténelmi Levéltár 1848–49-es anyagának hasznosítása. A tábornok 1848–49-es iratanyagának mindmáig legfeljebb 10 százaléka jelent meg nyomtatásban. Nincs részletes feldolgozásunk Görgey 1848 őszi–téli hadseregszervezési tevékenységéről, s pl. az 1849 nyári hadműveletekről. Keveset tudunk Görgey fővezéri irodájának működéséről is.

A Szerző egy sokágú történeti probléma módszertani szempontból is példás feldolgozásával a magyar historiográfia egyik legkiemelkedőbb munkáját alkotta meg. A történeti viták iránt érdeklődő olvasó csak reménykedhet abban, hogy egyszer majd hasonló színvonalú összefoglalót olvashat a magyar történetírás más nagy vitáiról és pereiről is; legyen szó akár a Mohács-komplexusról vagy Magyarország II. világháborús szerepéről.

A jegyzetek végigbogarászása azonban egy elszomorító tanulsággal is szolgál. Hiszen míg a szabadságharc tábornokainak többségéről máig nem rendelkezünk megbízható biográfiával, publicisták és történészek évtizedeken át jobb ügyhöz méltó buzgalommal írtak össze többszáz ívet a Görgey-kérdésről úgy, hogy semmivel sem járultak hozzá a szabadságharc történetének jobb megismeréséhez. Ugyanilyen elszomorító az is, hogy volt honvédek tucatjai emlékirataik megírása mellett tüzes vitairatokban bizonygatták, hogy a szabadságharc fővezére áruló volt (avagy azt, hogy nem volt áruló).

Kosáry szerint könyve nemcsak a Görgey-kérdésről szól, hanem arról is, „hogy mikor, mennyiben tudtunk a valósággal szembenézni. (...) Mivel nem az örök béke korába értünk, lehetőségünk van arra, hogy a Görgey-kérdésről azért nem folytatjuk a régi vitát, mert másról vitatkozunk, megint nem a valósággal szembenézve. De van lehetőségünk arra is, hogy szakmai szabályok és az európai racionalitás tiszteletben tartásával és nem az indulatok jegyében elemezzük a történelmi és más kérdéseket. Azt szeretnénk, ha ez szabná meg az egész történelmi múltunkhoz és jelenünkhez való viszonyunkat”. (II. 341. o.)